

Προκόπης Παυλόπουλος: “Από την Κλιματική Αλλαγή στην Κλιματική Κρίση: Πρόσφοροι «δείκτες πορείας» για την ερμηνεία του Συντάγματος”

Αθήνα, 13 Φεβρουαρίου 2024

Στην ομιλία του, με τίτλο: *«Από την Κλιματική Αλλαγή στην Κλιματική Κρίση: Πρόσφοροι “δείκτες πορείας” για την ερμηνεία του Συντάγματος»*, κατά τον διάλογο που οργάνωσε η Ακαδημία Αθηνών με θέμα: *«Περιβαλλοντικές και θεσμικές διαστάσεις της Κλιματικής Κρίσης»*, ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος Παυλόπουλος, επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής :

Πρόλογος

Ολοένα και περισσότερο εδραιώνεται η πεποίθηση ότι στην εποχή μας κυριαρχεί ένα αίσθημα αβεβαιότητας το οποίο καταλήγει, μεταξύ άλλων, και στην έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς την ικανότητα του κρατικού μηχανισμού να διαχειρισθεί *«τις τύχες»* του κοινωνικού συνόλου μέσα στην δίνη των σύγχρονων μεγάλων και *«πολυπρισματικών»* προκλήσεων. Επέκεινα δε και στην έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς τις δυνατότητες του Κράτους Δικαίου αλλά και των θεσμών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας εν γένει να υπερασπισθούν την αξία του Ανθρώπου και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Αυτό το αίσθημα αβεβαιότητας οφείλεται, τουλάχιστον κατά κύριο λόγο, στις *«αναταράξεις»* που προκαλούν, στο πλαίσιο του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι, από την μια πλευρά ορισμένες πτυχές της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης. Και, από την άλλη πλευρά, η οικολογική ανισορροπία λόγω της ραγδαίας Κλιματικής Αλλαγής, η οποία έχει πάρει εδώ και καιρό τα χαρακτηριστικά μιας άκρως δυσοίωνης και *«βασανιστικώς»* επιδεινούμενης Κλιματικής Κρίσης. Είναι προφανές ότι

οι δύο αυτές αιτίες δημιουργίας του αισθήματος αβεβαιότητας συνδέονται μεταξύ τους, αν αναλογισθεί κανείς το ότι η «μετάπτωση» της Κλιματικής Αλλαγής σε Κλιματική Κρίση έχει τις ρίζες της, εν πολλοίς, και στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουν ισχυροί και καταλυτικώς επιδραστικοί φορείς της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης την οικονομική ανάπτυξη *in globo* και τους όρους εκδήλωσης της εντεύθεν εκδηλούμενης επιχειρηματικής δραστηριότητας, η οποία την προωθεί παγκοσμίως. Μια οικονομική ανάπτυξη η οποία, επιπροσθέτως και δίχως προσχήματα πια, ουδόλως ανταποκρίνεται στις βασικές απαιτήσεις της αυθεντικής αειφορίας και, κατά συνέπεια, της γνήσιας βιωσιμότητας.

A. Για την ακρίβεια, τις συνθήκες αβεβαιότητας για το μέλλον που, όπως ήδη σημειώθηκε, προκαλούν οι ιδιομορφίες της σύγχρονης Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης και η «επικυριαρχία» του «οικονομικού» επί του «θεσμικού» -η οποία επέρχεται πρωτίστως λόγω αυτών των ιδιομορφιών- επιτείνει η οικολογική ανισορροπία. Μια ανισορροπία η οποία μάλιστα βαίνει «καλπάζοντας» επί τα χείρω για τον Πλανήτη, όντας απόρροια ενός ανεύθυνου, διεθνώς, «μυθριδατισμού» ως προς τις επιπτώσεις της, και μιας καταστροφικής «επιμηθεικής» νοοτροπίας ως προς τα επώδυνα αποτελέσματα των επιπτώσεων τούτων. Πρέπει δε να διευκρινισθεί ότι οι συνθήκες αβεβαιότητας για το μέλλον του Ανθρώπου και της Ανθρωπότητας, λόγω της προϊούσας οικολογικής ανισορροπίας στον Πλανήτη, έχουν ως βασικές αιτίες αφενός τις οικονομικές επιπτώσεις της παγκοσμίας, οι οποίες επιβαρύνουν δραματικά και την παγκόσμια οικονομική κρίση και τις εξ αυτής αναφυόμενες ανισότητες. Ανισότητες, οι οποίες εξανεμίζουν το κατά κεφαλήν εισόδημα και γιγαντώνουν τις διαστάσεις της φτώχειας, με όλες τις συνακόλουθες κοινωνικές «εκρήξεις» που κάθε άλλο παρά προετοιμάζουν ασφαλώς τις συνθήκες μιας στοιχειωδώς ομαλής και δημιουργικής κοινωνικής συμβίωσης. Και, αφετέρου -κάτι το οποίο δεν πρέπει να αγνοούμε, το αντίθετο μάλιστα- την καταστροφική, κυριολεκτικώς, επιβάρυνση των συνθηκών ζωής, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα καθώς και στις οικονομικώς χειμαζόμενες Χώρες. Ουδείς δε δικαιούται να

υποστηρίζει ότι αυτή η, εξίσου καταστροφική, πραγματικότητα του είναι άγνωστη όταν, σε καθημερινή βάση, τα ΜΜΕ και το Διαδίκτυο την αποτυπώνουν «*δια ζώσης*», εκπέμποντας ταυτοχρόνως -ακόμη και αν δεν το επιδιώκουν ευθέως- «*ηχηρά*» σήματα κινδύνου γι' αυτό που μας περιμένει στο άμεσο και, ακόμη περισσότερο, στο απώτερο μέλλον.

Β. Υπό τα ως άνω δεδομένα πολλά είναι εκείνα που πρέπει να γίνουν επειγόντως -άλλωστε είμαστε πολύ κοντά, αν δεν το έχουμε ήδη υπερβεί, στο «*σημείο μηδέν*»- για την αποτελεσματική λήψη των μέτρων, προληπτικών και κατασταλτικών, τα οποία με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα μπορούν ν' ανακόψουν την «*επέλαση*» της οικολογικής ανισορροπίας ή, όσο αυτό είναι εφικτό, και να διευκολύνουν την σταδιακή επάνοδο σε συνθήκες επαρκούς οικολογικής ισορροπίας και πραγματικής αειφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης. Όμως στοιχειώδεις λόγοι σεβασμού του ανθρωπιστικού «*πυρήνα*» της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας -άρα της Ελευθερίας, γενικώς, και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- επιβάλλουν και ανάλογης σημασίας και εμβέλειας προσαρμογές ή και αλλαγές στην δομή της ίδιας της Έννομης Τάξης και στις μεθόδους ερμηνείας των κανόνων δικαίου που την συνθέτουν, με «*κολοφώνα*» τις διατάξεις της «*βάσης*» και της «*κορυφής*» της, ήτοι του Συντάγματος. Επικεντρώνοντας την ανάλυση στα δεδομένα της Ελληνικής Έννομης Τάξης, η μείωση των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης -η οποία είναι καταδήλως «*παρούσα*» και στην Χώρα μας- επιβάλλει όχι μόνο την θέσπιση των κατάλληλων κανόνων δικαίου αλλά και την ερμηνεία των ισχυουσών κανονιστικών ρυθμίσεων υπό το πρίσμα του θεσμικού «*προτάγματος*» της προστασίας του Περιβάλλοντος και της κανονιστικής «*θωράκισης*» του εκάστοτε διαμορφούμενου «*Περιβαλλοντικού Κεκτημένου*». Και εδώ αποκτά, οπωσδήποτε, βαρύνουσα σημασία -πέραν της ερμηνείας των ειδικών διατάξεων του άρθρου 24 περί προστασίας του Περιβάλλοντος- η ερμηνεία συγκεκριμένων θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος, ιδίως δε των γενικών ρητρών που εμπεδώνουν κανονιστικώς τον

Ανθρωποκεντρικό του χαρακτήρα. Ήτοι των γενικών ρητρών των διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 1, για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, 5 παρ. 1, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του καθώς και 25 παρ. 1, για τις ουσιαστικές θεσμικές συνιστώσες του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου. Προς αυτή, και μόνο, την κατεύθυνση κινούνται και οι σκέψεις που έπονται, με την προηγούμενη προσθήκη μιας σύντομης περιγραφής του πώς και γιατί η Κλιματική Αλλαγή έχει «*μεταλλαχθεί*» σε τέτοιο βαθμό ώστε, όπως ήδη επισημάνθηκε, να φέρει πια όλα τα χαρακτηριστικά της δραματικώς επιδεινούμενης Κλιματικής Κρίσης.

I. Η Κλιματική Κρίση ως συνέπεια της ανεύθυνης ανθρωπογενούς παρέμβασης εκτός των ορίων της «φυσιολογικής» Κλιματικής Αλλαγής

Τα σύγχρονα, πλήρως τεκμηριωμένα, επιστημονικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι, όπως προεκτέθηκε ακροθιγώς, η Κλιματική Κρίση επέρχεται ως απόρροια της υπέρβασης των ακραίων ορίων της έκπαλαι «φυσιολογικής» εξελισσόμενης Κλιματικής Αλλαγής λόγω της αλόγιστης παρέμβασης εξωγενών παραγόντων, προεχόντως δε λόγω της ανθρωπογενούς, *latu sensu* οικονομικής, παρέμβασης. Συγκεκριμένα δε μιας παρέμβασης η οποία επιχειρείται, δήθεν, «στο όνομα» της οικονομικής ανάπτυξης και της βελτίωσης της ποιότητας ζωής, πλην όμως στην πράξη οργανώνεται και εκτελείται κατά παράβαση βασικών επιστημονικών κανόνων που ορίζουν υπό ποιες προϋποθέσεις διασφαλίζεται η, απαραίτητη για την «σωτηρία» του Πλανήτη, οικολογική ισορροπία σε συνδυασμό με την αειφόρο και βιώσιμη ανάπτυξη. Με άλλες λέξεις, η Κλιματική Κρίση δεν είναι «προέκταση» της «φυσιολογικής» εξελισσόμενης Κλιματικής Αλλαγής, αλλά σχεδόν αποκλειστικώς οιονεί «*νομοτελειακή*» συνέπεια επιμέρους δραστηριοτήτων του Ανθρώπου. Δραστηριοτήτων, οι οποίες είτε από άγνοια και λάθος εκτιμήσεις είτε και από μια μορφή «*επιμηθεϊκής*» αδιαφορίας αναπτύσσονται αγνοώντας θεμελιώδεις κανόνες των Θετικών Επιστημών σχετικά με την ιδιοσυστασία και την προοπτική

του εν γένει Φυσικού Περιβάλλοντος, εν τέλει δε αυτού τούτου του Πλανήτη. Τούτο συνάγεται, ευχερώς, και από τα εξής:

A. Το «διάνυσμα» από τις φυσικές στις ανθρωπογενείς διεργασίες «υποκίνησης» της Κλιματικής Αλλαγής

Ο Αριστοτέλης, στο βιβλίο του «Μετεωρολογικά», καθόρισε, τον 4^ο αιώνα π.Χ., τις κλιματικές ζώνες της Γης. Στο ίδιο σύγγραμμα περιγράφονται και οι κλιματικές μεταβολές που παρατηρούνται στην Φύση και χαρακτηριστικά αναφέρει: «Οι ίδιοι τόποι στην Γη δεν είναι ούτε πάντα ξηροί ούτε πάντα υγροί, αλλά με κάποιο νόμο μεταλλάσσονται μέσα στους αιώνες». Η παρατηρητικότητα του Αριστοτέλους βοήθησε τους ερευνητές, έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, να συμπεράνουν ότι οι κλιματικές αλλαγές επέρχονται μέσα σε χιλιάδες χρόνια. Και τούτο διότι οι κλιματικές αλλαγές οφείλονται σε μακροχρόνιες μεταβολές τόσο του σχήματος της τροχιάς της Γης γύρω από τον ήλιο, όσο και της κλίσης του άξονα περιστροφής του Πλανήτη μέσα σε δεκάδες χιλιάδες χρόνια.

1. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και ιδιαίτερα κατά τον 20^ο αιώνα, κατέστη σαφές ότι δεν είναι, δυστυχώς, μόνον οι μακροχρόνιες μεταβολές που μπορούν ν' αλλάξουν το κλίμα αλλά και ο ίδιος ο Άνθρωπος. Και δη σε βαθμό ώστε αυτή η αλλαγή κλίματος να λάβει διαστάσεις βαθιάς και επικίνδυνης κρίσης.

α) Προφητικά, ο Svante Arrhenius¹ υπολόγισε, περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ότι τυχόν διπλασιασμός του διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα του Πλανήτη θα οδηγούσε στο φαινόμενο της «Θερμής Οικίας» («Hot House»), κατά το οποίο η μέση θερμοκρασία σε αυτή θ' αυξηθεί περισσότερο από 2 βαθμούς Κελσίου.

¹ Βλ., π.χ., ιδίως την μελέτη του «On the influence of carbonic acid in the Air upon the Temperature of the Ground», The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science, 1896, Series 5, Vol. 41, σελ. 237-276.

β) Κατά τον 20^ο αιώνα η θεωρία αυτή ονομάστηκε «*Φαινόμενο του Θερμοκηπίου*». Και έχει ήδη αποδειχθεί ότι τα επίπεδα του διοξειδίου του άνθρακα -που είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες του θερμορυθμιστικού συστήματος της Γης- έχουν αυξηθεί περισσότερο από 25%. Η τάση, παγκοσμίως, παραμένει αυξητική και όλα μαζί τα ονομαζόμενα «*αέρια του θερμοκηπίου*» έχουν υπερθερμάνει την Γη -κατ' εξοχήν τα τελευταία 50 χρόνια- προκαλώντας μian ανθρωπογενούς προέλευσης ανεξέλεγκτη αποσταθεροποίηση του κλίματος.

2. Ο Καθηγητής Paul Crutzen² ονόμασε αυτή την τελευταία περίοδο «*Ανθρωπόκαινο*». Λέξη σύνθετη, την οποία διαμορφώνουν οι επιμέρους λέξεις «*άνθρωπος*» και «*καινός*» και η οποία σημαίνει, κατ' ουσία, την «*πρόσφατη περίοδο*».

α) Στην διεθνή ορολογία επικράτησε να λέγεται η ως άνω περίοδος «*Anthropocène*». Σε αυτή την «*Ανθρωπόκαινο*» περίοδο τα περισσότερα κράτη του Πλανήτη αποδέχθηκαν, ήδη από την Διάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992, τις ενδείξεις ότι ο Άνθρωπος μπορεί να παρέμβει στην Φύση μεταβάλλοντας το κλίμα με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβαίνουν συχνότερα ακραία καιρικά φαινόμενα σε παγκόσμια κλίμακα. Σε πολλές περιπτώσεις τ' ακραία κλιματικά φαινόμενα έχουν μεγάλα και καταστροφικά αποτελέσματα, από τον Αρκτικό κύκλο έως και την Ανταρκτική.

β) Η συχνότητα εμφάνισης των ακραίων καιρικών φαινομένων εντείνεται, μ' εντυπωσιακό ρυθμό, εξ ου και η «*επιβαρυντική μετάβαση*» από την Κλιματική Αλλαγή στην Κλιματική Κρίση. Έτσι π.χ. στην Ευρώπη κάθε χρόνο περίπου 5% των

² Βλ.,π.χ., Jan Zalasiewicz, Mark Williams, Will Steffen, Paul Crutzen, «*The New World of Anthropocene*», *Environmental Science and Technology*, 2010, 44(7), σελ. 2228-2231.

Ευρωπαϊών αντιμετωπίζουν ένα ακραίο κλιματικό γεγονός, όπως έναν καύσωνα, μια πλημμύρα, μια ξηρασία. Στα δε προσεχή 50 χρόνια το ποσοστό αυτό αναμένεται ότι θ' αυξηθεί πάνω από 60%.

3. Μια από τις πιο απτές αποδείξεις για το ότι βρισκόμαστε πια -και μάλιστα σε προχωρημένο στάδιο- στην εποχή της Κλιματικής Κρίσης είναι και η ραγδαία άνοδος της μέσης θερμοκρασίας στον Πλανήτη. Ειδικότερα:

α) Σύμφωνα με τις μετρήσεις, οι οποίες έχουν αρχίσει να διεξάγονται με αξιόπιστο τρόπο από το 1850, ο Πλανήτης έζησε κατά την τελευταία δεκαετία τα πέντε πιο θερμά έτη της μεταβιομηχανικής εποχής, με το 2023 να είναι το θερμότερο όλων. Τις μετρήσεις αυτές επιβεβαίωσε και η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Κλιματικής Αλλαγής «*Copernicus*». Κατά την υπηρεσία αυτή η μέση θερμοκρασία του Πλανήτη ξεπέρασε κατά 1,48 βαθμούς Κελσίου τα επίπεδα του 19^{ου} αιώνα, πλησιάζοντας πλέον «*απειλητικά*» τον στόχο της «*Διάσκεψης των Παρισίων*», του 2015, ήτοι τον στόχο να μην ξεπεράσει αυτή η άνοδος της θερμοκρασίας τους 1,5 βαθμούς Κελσίου. Αυτά τα στοιχεία μετρήσεων της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Κλιματικής Αλλαγής «*Copernicus*» επιβεβαίωσε προσφάτως και η εξαιρετικά έγκυρη εν προκειμένω Μετεωρολογική υπηρεσία της Ιαπωνίας, υπολογίζοντας την άνοδο της μέσης θερμοκρασίας του Πλανήτη σε 1,43 βαθμούς Κελσίου πάνω από τα επίπεδα του 19^{ου} αιώνα.

β) Η προμνημονευόμενη δραματική υπερθέρμανση του Πλανήτη οφείλεται, σύμφωνα με όλα τα σύγχρονα τεκμηριωμένα επιστημονικά δεδομένα, πρωτίστως στην συνεχιζόμενη αύξηση των «*αερίων του θερμοκηπίου*» στην ατμόσφαιρα και προκαλείται, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, από την καύση ορυκτών καυσίμων. Μια καύση η οποία κατά τις ισχύουσες διεθνείς συνθήκες έπρεπε να έχει μειωθεί δραστικά, πλην

όμως κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να καθίσταται εφικτό -το αντίθετο μάλιστα- δοθέντος ότι ιδίως ισχυρές Χώρες με εξαιρετικά μεγάλη βιομηχανική παραγωγή αρνούνται στην πράξη, εμμέσως ή και αμέσως και ευθέως, να τηρήσουν τις συμπεφωνημένες διεθνείς προδιαγραφές εκπομπών «αερίων του θερμοκηπίου». Και μάλιστα με κάποιες από τις ηγεσίες τους να φθάνουν σε τέτοιο σημείο πολιτικής ανευθυνότητας ώστε ν' αμφισβητούν, απροκαλύπτως, ακόμη και την ίδια την ύπαρξη Κλιματικής Κρίσης στον Πλανήτη. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας τακτικής είναι και το γεγονός ότι η Κλιματική Κρίση και «παρούσα» είναι και επιδεινώνεται με γεωμετρική πρόοδο. Για παράδειγμα το 2023 το διοξείδιο του άνθρακα, δηλαδή το καταλυτικό για την υπερθέρμανση του Πλανήτη «θερμοκηπικό αέριο», άγγιξε συγκεντρώσεις οι οποίες φθάνουν στα επίπεδα των 420 ppm, από μόλις 380 ppm που ήταν το πολύ κοντινό 2006. Υπό την επιρροή αυτής της άκρως δυσοίωνης κατάστασης, το Global Carbon Project οδηγήθηκε, μοιραίως, και στην εξής «αποφράδα» επισήμανση: Ενώ οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα έπρεπε, όπως ήδη σημειώθηκε, να μειώνονται, συνεχώς και με επιταχυνόμενο ρυθμό, κάτι τέτοιο όχι μόνο δεν συνέβη, αλλά το 2023 είχαμε αύξηση κατά 1,1%, με τις σχετικές εκλύσεις να «εκτοξεύονται» στους 40,9 γιγατόνους.

4. Το «υπέριτο στάδιο» της Κλιματικής Κρίσης θα μπορούσε να είναι αυτό το οποίο εμφανίζεται σήμερα, και δη με αδιασείτως τεκμηριωμένα στοιχεία, ως σενάριο «Κλιματικής Κατάρρευσης» («*Climate Breakdown*»). Με την αναγκαία προσθήκη πως ο όρος αυτός δεν είναι επιστημονικώς ακριβής -απλώς χρησιμοποιείται εν είδει «ηχηρού» σήματος S.O.S. για το μέλλον του Πλανήτη- αφού δεν νοείται, κατ' επιστημονική κυριολεξία, «κλιματική κατάρρευση». Εκείνο το οποίο συνιστά υπαρκτό και μέγιστο κίνδυνο, λόγω της αμείωτης επιδείνωσης της Κλιματικής Κρίσης, είναι ένα είδος «βίαιης» προσαρμογής του

Κλίματος στα νέα «εφιαλτικά» επίπεδα συγκέντρωσης διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα.

α) Και τούτο διότι μια τέτοια «βίαιη» προσαρμογή οδηγεί -και μάλιστα με ολοένα και εντεινόμενη την αδυναμία αναστροφής του «μοιραίου»- σε «κατάρρευση», λόγω υπερθέρμανσης, όλο το οικοσύστημα του Πλανήτη υπό τις ως τώρα γνωστές συνθήκες έστω και ασταθούς ισορροπίας του. Επέκεινα δε μπορεί εν δυνάμει να οδηγήσει στην εξαφάνιση του Ανθρώπου και του Πολιτισμού του, άρα σε μαζικό αφανισμό. Η τραγική αυτή αλήθεια δεν μπορεί και δεν πρέπει ν' αποκρυβεί, κατ' ουδένα τρόπο. Εξ ου και η έκκληση που υπέγραψαν το 2019 περισσότεροι από 11.000 επιστήμονες από 153 Χώρες, «εκπέμποντας» το σύνθημα: «*Ας πούμε τα πράγματα με τ' όνομά τους*» (*tell it like it is*).

β) Είναι δε εξαιρετικά χαρακτηριστική και «ηχηρή» η παρέμβαση του γνωστού φυσιοδίφη και φυσικού David Attenborough κατά την διάρκεια της Διεθνούς Διάσκεψης για το Κλίμα που συγκλήθηκε στην Πολωνία το 2018: «*Σήμερα βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια ανθρωπογενή καταστροφή πλανητικών διαστάσεων, την μεγαλύτερη απειλή εδώ και χιλιάδες χρόνια, δηλαδή την Κλιματική Αλλαγή. Αν δεν δραστηριοποιηθούμε αμέσως, η κατάρρευση του Πολιτισμού μας και η εξαφάνιση μεγάλου μέρους του Φυσικού Περιβάλλοντος είναι πλέον ορατή στον ορίζοντα*». Το ίδιο χαρακτηριστική και «ηχηρή» «*αυτηχεί*», και τώρα, η διαπίστωση που έκανε το 2017 ο καθηγητής Gerardo Ceballos, ο οποίος έχει ηγηθεί σειράς ερευνών και μελετών σχετικά με τους ανησυχητικώς αυξανόμενους ρυθμούς εξαφάνισης των ειδών: «*Η κατάσταση είναι σήμερα τόσο άσχημη, ώστε θα ήταν κυριολεκτικώς ανήθικο να μην χρησιμοποιούμε γι' αυτή την αρμόζουσα σκληρή γλώσσα*».

γ) Αυτές οι «κραυγές αγωνίας» δεν ενέχουν τίποτα το υπερβολικό -και πολύ περισσότερο ανακριβές- αν συνειδητοποιήσουμε το

γεγονός ότι το «τρομακτικό» σενάριο της «αυτοτροφοδοτούμενης» Κλιματικής Αλλαγής δεν είναι αποκύημα επιστημονικής φαντασίας, αλλά είναι καθ' όλα υπαρκτός και επιστημονικώς αποδεκτός άμεσος κίνδυνος. Πρόκειται για την επιστημονική εκδοχή, σύμφωνα με την οποία η ανθρωπογενούς προέλευσης υπερθέρμανση του Πλανήτη θέτει σε λειτουργία κλιματικής υφής μηχανισμούς που συνεπάγονται μίαν «αυτοτροφοδοτούμενη» περαιτέρω αύξηση της θερμοκρασίας σε πλανητικό επίπεδο. Αύξηση την οποία, ακριβώς λόγω της φυσικής ιδιοσυστασίας της, δεν μπορεί ν' ανακόψει ή και να σταματήσει η ανθρώπινη παρέμβαση, ακόμη και με τα πιο εξελιγμένα επιστημονικά μέσα. Κατ' ακρίβεια, την «αυτοτροφοδοτούμενη» Κλιματική Αλλαγή επιτρέπουν κατά κύριο λόγο οι «Μηχανισμοί Ανάδρασης» («*Feedback Loops*») του κλιματικού συστήματος. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι π.χ. το λιώσιμο των μεγάλων όγκων πάγου που περιέχουν τεράστιες ποσότητες μεθανίου, το λιώσιμο των υδριτών μεθανίου που παραμένουν «εγκλωβισμένοι» στους ωκεανούς και η γενικευμένη πια αποδυνάμωση της ικανότητας των Ωκεανών και της Γης ν' απορροφούν και να συγκρατούν τον άνθρακα.

B. Σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις της Κλιματικής Κρίσης

Στο πλαίσιο μιας, μερικής βεβαίως, οικονομικής ανάλυσης, είναι χρήσιμο ν' αναφερθεί και το ακόλουθο παράδειγμα για την Ελλάδα, το οποίο όμως, κατά βάθος αφορά όχι μόνο την Χώρα μας αλλά και όλο τον Πλανήτη:

- 1.** Από τ' αποτελέσματα της Έκθεσης της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες, αντίστοιχες, εκτιμήσεις στην διεθνή βιβλιογραφία προκύπτει ότι, σε αμιγώς οικονομικό επίπεδο, το κόστος της ανθρωπογενούς κλιματικής μεταβολής για την Ελλάδα, έως το τέλος του 21^{ου} αιώνα -φυσικά εάν δεν γίνει καμία παρέμβαση- θ' ανέβει στο εξωφρενικό ποσό των 700 δισεκατομμυρίων ευρώ!

α) Δηλαδή το κόστος στην Χώρα μας θα είναι περισσότερο από το διπλάσιο του εξωτερικού μας χρέους! Σύμφωνα με την ίδια Έκθεση, το κόστος αυτό θα μειωθεί περίπου στο μισό εάν γίνει μια συστηματική προσαρμογή ολόκληρης της Χώρας στα νέα δεδομένα, στην νέα αυτή κατάσταση. Τα νέα δεδομένα δείχνουν, πέρα από κάθε αμφιβολία -όπως προκύπτει και από τις Εκθέσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή αλλά και από τα έγγραφα που διανεμήθηκαν στην Διάσκεψη των Παρισίων, τον Δεκέμβριο του 2015- ότι ο στόχος, ο οποίος τέθηκε στο Παρίσι να ληφθούν μέτρα προκειμένου η μέση θερμοκρασία του Πλανήτη να μην ξεπεράσει τον 1,5 βαθμό Κελσίου, είναι ένα «ευοίωνο» αλλά και εφικτό ζητούμενο.

β) Τα μέτρα που απαιτούνται για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, όπως προτείνει η Επιστημονική Κοινότητα, αποτελούν μια μοναδική ευκαιρία για την Ανθρωπότητα για ν' *«απεξαρτηθεί»* το ζήτημα της ενέργειας από την καύση ορυκτών καυσίμων. Δίνοντας έμφαση στις νέες τεχνολογίες των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της εξοικονόμησης ενέργειας και της κατανάλωσης των φυσικών πόρων, μπορούμε να φθάσουμε αφενός σε καθαρότερο και ασφαλέστερο Περιβάλλον και, αφετέρου, στην δημιουργία πολλών νέων θέσεων εργασίας.

2. Επομένως, η ανθρωπογενής παρέμβαση στο κλίμα -αν βεβαίως την δει κανείς από την σκοπιά όχι της *«παλαιάς κοπής»* «Βιομηχανικής Επανάστασης» αλλά μιας *«Επανάστασης»*, η οποία στηρίζεται σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και σε τεχνολογίες και δράσεις φιλικές προς το Περιβάλλον και τον Άνθρωπο- μπορεί να οδηγήσει και στην συνειδητοποίηση του ότι τα λάθη του παρελθόντος πρέπει να μας αναγκάσουν ν' αλλάξουμε σελίδα προς μια νέα μορφή καθαρότερης και ασφαλέστερης πόλης, προς μια νέα εποχή όπου η ισορροπία ανάμεσα στην βιόσφαιρα και στον Πλανήτη τελικώς θα διατηρηθεί.

- α)** Το κόστος, σε αυτή την νέα εποχή, θα είναι πολύ μικρότερο από την τραγωδία με τις εκατόμβες των θυμάτων που αντιμετωπίσαμε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ως συνέπεια της έντασης της συχνότητας των ακραίων καιρικών φαινομένων. Το κόστος αυτό θα είναι μάλιστα αμελητέο σε σχέση με το κόστος που θα έχουμε, προς το τέλος του 21^{ου} αιώνα, στην περίπτωση κατά την οποία δεν θα εφαρμόσουμε, με συνέπεια και στο ακέραιο, το «*Σύμφωνο των Παρισίων*», του 2016.
- β)** Χαρακτηριστικά -και μ' επίκεντρο την αμιγώς οικονομική ανάλυση- αναφέρεται ότι, σ' Ευρωπαϊκό επίπεδο, πολύ πρόσφατες έρευνες υπολογίζουν πως χωρίς την Πανευρωπαϊκή προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, έως το τέλος του 21^{ου} αιώνα το κόστος από τις πλημμύρες στις παράκτιες περιοχές της Ευρώπης θα ξεπεράσει τα 900 δισεκατομμύρια ευρώ! Και αυτός είναι μόνον ένας παράγοντας. Χώρες, λοιπόν, όπως το Βέλγιο και οι Κάτω Χώρες αλλά και Χώρες με μεγάλη ακτογραμμή, όπως η Ελλάδα, είναι πιθανό να μην μπορέσουν ν' αντέξουν σε αυτά τα «*μυθώδη*» κόστη μη προσαρμογής και αδιαφορίας απέναντι σε μια Φύση, η οποία εδώ και καιρό μας δείχνει καθαρά ότι η «*Ανθρωπόκαινος Περίοδος*» θα είναι εξαιρετικά επώδυνη. Προεχόντως δε σ' επίπεδο ανθρώπινων απωλειών που, βεβαίως, συνιστούν και την πιο καταλυτική συνέπεια.
- 3.** Τους βασικούς άξονες μιας αποτελεσματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της προαναφερόμενης, άκρως δυσοίωνης, εξέλιξης λόγω της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης καθορίζει -μεταξύ άλλων οπωσδήποτε- από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης η «*Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*», όπως δρομολογήθηκε από την Επιτροπή τον Δεκέμβριο του 2019. Η «*Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*» αφενός συντίθεται από μια δέσμη μέτρων, η συνεπής εφαρμογή των οποίων κατατείνει στην μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου μέχρις ότου επιτευχθεί ένα

ουδέτερο ισοζύγιο. Και, αφετέρου, αποσκοπεί, εν τέλει και παραλλήλως, στην διασφάλιση μιας δίκαιης, υγιούς και ευημερούσας κοινωνίας για τις μελλοντικές γενιές. Ειδικότερος, πλην όμως καίριος από κάθε άποψη, στόχος της «*Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας*» είναι να καταστεί η Ευρώπη η πρώτη κλιματικώς ουδέτερη Ήπειρος το αργότερο έως το 2050. Τούτο, βεβαίως και συνακόλουθα, προϋποθέτει και απαιτεί όσο το δυνατό μεγαλύτερη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και, ταυτοχρόνως, όσο το δυνατό μεγαλύτερη αύξηση των απορροφήσεων των αερίων του θερμοκηπίου από την ατμόσφαιρα, έτσι ώστε να προσεγγίσουμε την μείζονα επιδίωξη των «*μηδενικών καθαρών εκπομπών*».

II. Οι Ανθρωποκεντρικές «*συνοπτώσεις*» του Συντάγματος στην δίνη της Κλιματικής Κρίσης

Τα όσα εκτέθηκαν προηγουμένως ως προς τις, πλανητικών διαστάσεων, κλιματικές αλλαγές εξαιτίας της αλόγιστης ανθρωπογενούς παρέμβασης στο Φυσικό Περιβάλλον εν γένει αρκούν για να καταδείξουν μ' ενάργεια, μεταξύ άλλων, και τα εξής: Οι επιπτώσεις της «*μετάλλαξης*» της Κλιματικής Αλλαγής σε Κλιματική Κρίση -ακριβώς λόγω της «*καταγωγής*» της και της εντεύθεν αρνητικής επίδρασής της στο όλο οικοσύστημα του Πλανήτη- έχουν διαμορφώσει μια άκρως «*δυστοπική*» προοπτική για την πορεία του Ανθρώπου και της Ανθρωπότητας. Σε πολύ γενικές γραμμές, το πεδίο μέσα στο οποίο εξελίσσεται η ανθρώπινη δημιουργία και η κοινωνική συνύπαρξη -από τις πιο απλές μορφές τους έως τις πιο σύνθετες, που αφορούν την δημιουργία και την σύμπραξη των Κρατών και των Λαών εντός της Διεθνούς Κοινότητας- υφίσταται τις συνέπειες μιας εφιαλτικής, δίχως υπερβολή, επιδείνωσης, η οποία μάλιστα τείνει να πάρει «*ενδημικές*» διαστάσεις εξαιτίας της ολιγωρίας ή και της απραξίας μπροστά στις αντίστοιχες κρίσιμες προκλήσεις. Το υποβαθμισμένο Κλίμα, μέσα στο οποίο καλείται να ζήσει και να δημιουργήσει ο Άνθρωπος σε όλα τα «*μήκη και τα πλάτη*» του

Πλανήτη, καθιστά την ζωή πραγματικό «βίο», κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι ανισότητες, οι οποίες διευρύνονται αδιαλείπτως, και δη με γεωμετρική πρόοδο, τόσο στο πλαίσιο κάθε Κράτους όσο και, κατ' εξοχήν μάλιστα, διεθνώς -ήτοι μεταξύ Κρατών και Λαών- και οι οποίες περαιτέρω διευρύνουν αντιστοίχως το χάσμα μεταξύ πλούσιων και πτωχών, «προσθέτουν» ένα ακόμη «κυκλώπειο» βάρος στον Άνθρωπο και στο κοινωνικό σύνολο, εντός του οποίου αυτός υποχρεούται να ζήσει, να υπερασπισθεί την αξία του και ν' αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του. Το «άγος» της μοναξιάς, φθάνοντας στα όρια της καταθλιπτικής απομόνωσης με βασική αιτία την παντελή έλλειψη αλληλεγγύης και συμπαράστασης από και προς τον «συνάνθρωπο», ωθεί τον Άνθρωπο να κινείται σαν «εκκρεμές» μεταξύ παθητικής παράδοσης στην μοίρα του και οργής έναντι κάθε οργανωμένης «αρχής», την οποία θεσπίζει και «εφοδιάζει» με αρμοδιότητες η Έννομη Τάξη εντός του πολιτειακού και πολιτικού συστήματος της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Και κάπως έτσι μπορεί να υποθέσει κανείς ότι θα είχαν πολύ περισσότερα «εναύσματα» για να περιγράψουν σήμερα π.χ. ο André Malraux την «ανθρώπινη μοίρα» ή ο Albert Camus τον «μύθο του Σισύφου». Υπό αυτές τις προϋποθέσεις -και για ν' αναχθούμε στα δεδομένα του Συντάγματός μας και της Έννομης Τάξης μας- καθίσταται κάτι παραπάνω από προφανές πως σε ό,τι αφορά την Κλιματική Αλλαγή και την Κλιματική Κρίση στην Χώρα μας, αυτή θίγει επικίνδυνα τους ίδιους τους Ανθρωπιστικούς «πυλώνες» της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Και τούτο διότι αφού η Κλιματική Κρίση «απογυμνώνει» τον Άνθρωπο από τα μέσα και την διάθεση για να υπερασπισθεί την αξία του και ν' αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του, προφανώς θίγεται, αναλόγως, ο Ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος, όπως τον στοιχειοθετούν θεσμικώς πρωτίστως οι παρακάτω γενικές ρήτρες και οι διατάξεις που τις «θωρακίζουν» κανονιστικώς. Διατάξεις, οι οποίες λόγω της καθοριστικής σημασίας τους για την υπόσταση της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας εν γένει δεν υπόκεινται, τουλάχιστον

στην «*συντριπτική*» πλειονότητά τους, σε αναθεώρηση σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος.

A. Η γενική ρήτρα του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου

Τον Ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος «*διακηρύσσει*» και καθιερώνει, μ' εμβληματικό τρόπο, πριν απ' όλα η γενική ρήτρα του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την διάταξη του οποίου «*ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας*». Ο κορυφαίος ρόλος της ρήτρας αυτής αναδεικνύεται και από το ότι το Σύνταγμα, κατά την ρητή διατύπωσή του, ανάγει την υποχρέωση του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του Ανθρώπου όχι απλώς σε «*πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας*» αλλά, επιτακτικώς, «*στην*» πρωταρχική της υποχρέωση.

1. Ως προς την κανονιστική σημασία της ρήτρας αυτής αρκεί η εξής «*συμπυκνωμένη*» επισήμανση:

α) Κατά την γραμματική και την τελεολογική ερμηνεία της, είναι ο Άνθρωπος, ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, ο οποίος επειδή «*ευσαρκώνει*» τον αποκλειστικό φορέα υπεράσπισης της αξίας του, νομιμοποιείται να κινείται, φυσικά εντός του οικείου κανονιστικού πλαισίου του Συντάγματος, δημιουργικώς στο πεδίο του κοινωνικού και οικονομικού γίνεσθαι υπό όρους Ελευθερίας και, επομένως, ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του.

β) Ενώ το Κράτος οφείλει να περιορίζεται στον ρόλο του φορέα ο οποίος, μέσω του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του Ανθρώπου, απλώς του διασφαλίζει τις προϋποθέσεις ακώλυτης -επίσης φυσικά στο πλαίσιο της Έννομης Τάξης- και

έμπρακτης ανάδειξής της. Πρέπει δε να τονισθεί, με ιδιαίτερη μάλιστα έμφαση, ότι η προαναφερόμενη κανονιστική εμβέλεια της γενικής ρήτηρας της αξίας του Ανθρώπου αποκτά τόσο μεγαλύτερη διάσταση, όσο η «αξία» έχει, όπως αναλύεται στην συνέχεια, πολύ ευρύτερη προστατευτική εμβέλεια από την «αξιοπρέπεια», την οποία χρησιμοποιούν ορολογικώς άλλα Συντάγματα (π.χ. ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης, του 1949).

2. Συγκεκριμένα, είναι προφανές ότι η νομική έννοια της αξίας, κατά την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, παρίσταται καταφανώς ευρύτερη εκείνης της προσωπικότητας καθώς και, κατ' επέκταση, της αξιοπρέπειας. Ειδικότερα:

α) Η αξία του Ανθρώπου υπερβαίνει εννοιολογικώς την προσωπικότητά του, στο μέτρο που τον αφορά ως «Όν» γενικώς, δηλαδή ως βιολογικό οργανισμό. Κατά νομική ακρίβεια δε -και όχι μόνο, οπωσδήποτε- ως έμβιο έλλογο «Όν», του οποίου η νοημοσύνη και η συνείδηση είναι εντελώς διαφορετικές από εκείνες άλλων έμβιων όντων -βεβαίως αν και όσο υπάρχουν κατά τα τεκμηριωμένα επιστημονικά δεδομένα- των θεωρούμενων, για λόγους ορολογικής αντιπροσωπευτικότητας, ως «άλογων» όντων. Είναι δε αυτά τα χαρακτηριστικά του Ανθρώπου, τα οποία προσδιορίζουν την «μοναδικότητά» του τόσο σε σχέση με τα απλά αντικείμενα -που, αυτονοήτως, δεν είναι έμβια όντα- όσο και σε σχέση με τα θεωρούμενα ως μη νοήμονα έμβια όντα.

β) Κατά λογική νομική ακολουθία -και παρά το γεγονός ότι η νομολογία π.χ. του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν φαίνεται να διαχωρίζει ευκρινώς την αξία του Ανθρώπου από την αξιοπρέπεία του (βλ., ενδεικτικώς, ΣτΕ 1460/1978)- η συνταγματική κατοχύρωση της αξίας του Ανθρώπου, με βάση την διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος:

β1) «Υπερακοντίζει», από πλευράς προστασίας, την κατά τα προμνημονευόμενα έννοια της προσωπικότητας και της αξιοπρέπειας του Ανθρώπου. Και τούτο διότι η προστασία αυτή δεν περιορίζεται, αποκλειστικώς, στην υπέρ αυτού κατοχύρωση των κάθε είδους μέσων ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του και της συμμετοχής του στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

β2) Αυτό οφείλεται στο ότι, πέραν της προσωπικότητας και της αξιοπρέπειάς του, η κατά τ' ανωτέρω διάταξη υπερασπίζεται την εν γένει οντότητα του Ανθρώπου, ήτοι την, *lato sensu*, ζωή του. Και μάλιστα την ζωή, όπως εκτείνεται από την σύλληψη του Ανθρώπου, κατά τους κανόνες της γενετικής, έως τον θάνατό του. Επιπλέον, καθ' όλη αυτή την διάρκεια η αξία του Ανθρώπου είναι νομικώς ενεργή και αναλόγως και αντιστοίχως υπερασπίσιμη, ανεξάρτητα από τον δείκτη νοημοσύνης του φορέα της. *A fortiori* δε ανεξάρτητα από την δυνατότητά του ν' αναπτύσσει, καθ' οιονδήποτε τρόπο, την προσωπικότητά του.

B. Η γενική ρήτρα του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας

Τον Ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος ενισχύει, ύστερα από τις προεκτιθέμενες εγγυήσεις του άρθρου 2 παρ. 1 για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, και η γενική ρήτρα περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

1. Πρόκειται για την γενική ρήτρα του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την διάταξη της οποίας *«καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»*. Είναι προφανές πως η

δεύτερη αυτή γενική ρήτρα λειτουργεί ενισχυτικώς αλλά και συμπληρωματικώς σε σχέση με την γενική ρήτρα που αφορά τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου.

2. Και τούτο διότι ο κυριότερος τρόπος υπεράσπισης της αξίας του Ανθρώπου, μέσω της δραστηριοποίησής του στο κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι, επιτυγχάνεται, και δη «*προνομακώς*», δια της μέσω των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του ελεύθερης ανάπτυξης της δραστηριότητάς του στους τομείς της κοινωνικής, της οικονομικής και της πολιτικής ζωής, που απαρτίζουν το σύνολο του πεδίου δράσης του Ανθρώπου ο οποίος ζει και ενεργεί εντός οργανωμένης Έννομης Τάξης. Πλειάδα διατάξεων κοινών νόμων αλλά και κανονιστικών διοικητικών πράξεων εξειδικεύουν, στην πράξη, την ρήτρα της διάταξης του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, διαμορφώνοντας θεσμικώς τις αντίστοιχες έννομες σχέσεις στους επιμέρους τομείς δραστηριοποίησης του Ανθρώπου.

Γ. Η γενική ρήτρα του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος για το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου

Τέλος, τον Ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος «*εμπεδώνει*» η γενική ρήτρα των διατάξεων του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, της οποίας το ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο οριοθετεί πρωτίστως την έννοια και τις βασικές «*συντεταγμένες*» του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου, ως μηχανισμού «*προάσπισης*» ιδίως των Κοινωνικών Δικαιωμάτων και, κατά λογική νομική ακολουθία, της Κοινωνικής Δικαιοσύνης. Αυτή την γενική ρήτρα «*συνθέτουν*» ορισμένες μερικότερες συνταγματικές ρυθμίσεις. Πρόκειται:

1. Για την κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. α' και β' ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία «*τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού*

κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους».

α) Όπως είναι προφανές, η ρύθμιση αυτή απηχεί προεχόντως την ανθρωποκεντρική-φιλελεύθερη αντίληψη ότι το Κράτος, ως θεσμικό «εποικοδόμημα», υπάρχει και λειτουργεί έχοντας ως κύρια αποστολή την εγγύηση των δικαιωμάτων, μέσω των οποίων ο Άνθρωπος δραστηριοποιείται προκειμένου ν' αναδείξει την αξία του και ν' αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του. Μεταξύ δε των ως άνω δικαιωμάτων «κυρίαρχη» είναι η θεσμική σημασία και θέση εκείνων, τα οποία «υπερβαίνουν» τα «παραδοσιακά» ατομικά δικαιώματα και εμφανίζονται ως Κοινωνικά Δικαιώματα ή και μικτά δικαιώματα, αναδεικνύοντας έτσι και την πλήρη κανονιστική υπόσταση του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου.

β) Και τούτο διότι, κατά την ρύθμιση αυτή, το Κράτος:

β1) Όχι μόνον οφείλει να κατοχυρώνει θεσμικώς τα κάθε είδους δικαιώματα του Ανθρώπου, ατομικά, κοινωνικά ή μικτά, με πιο «αντιπροσωπευτικό» μικτό δικαίωμα κατά το Σύνταγμα εκείνο της προστασίας του Περιβάλλοντος, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 24.

β2) Αλλά και, πολύ περισσότερο, με βάση συγκεκριμένους κανόνες, οι οποίοι θεσπίζουν τις κατάλληλες κυρώσεις και τους αντίστοιχους κυρωτικούς μηχανισμούς, οφείλει να διασφαλίζει την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκηση

των δικαιωμάτων αυτών. Δηλαδή την ανάδειξη της ολοκληρωμένης κανονιστικής δυναμικής τους στην πράξη, έτσι ώστε το καθεστώς των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου να μην εξαντλείται στην επιφανειακή προβολή «συμβολισμών», μέσω ατελών ή και ημιτελών κανόνων δικαίου (*leges imperfectae*», «*leges minus quam perfectae*»), αλλά να «εδράζεται» κανονιστικώς και μ' επάρκεια σε πλήρεις κανόνες δικαίου (*leges perfectae*).

2. Για την κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' ρύθμιση, κατά την οποία «τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν».

α) Η ρύθμιση αυτή, η οποία καθιερώνει σε συνταγματικό επίπεδο την αρχή της τριτενέργειας των δικαιωμάτων γενικώς, έρχεται να καλύψει κάθε θεσμικό κενό που μπορεί ν' αφήσει η προηγούμενη ρύθμιση του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. α' και β' στο πλαίσιο της αποτελεσματικής προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Και τούτο διότι η σύγχρονη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα «αποκαλύπτει», εκ των πραγμάτων, μορφές εξουσίας οικονομικής κυρίως προέλευσης οι οποίες, μολονότι εντάσσονται στον αμιγώς ιδιωτικό τομέα, μπορούν, εν δυνάμει, και αυτές ν' αποτελέσουν απειλή για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου. Και δη απειλή εξίσου ή και πιο επικίνδυνη σε σχέση μ' εκείνη, η οποία εκπορεύεται από τους φορείς άσκησης της, *lato sensu*, κρατικής εξουσίας.

β) Θ' αποτελούσε λοιπόν πραγματική υποκρισία, για ένα Σύνταγμα που «ασπάζεται» με συνέπεια τις αρχές του Ανθρωπισμού και του Φιλελευθερισμού, να «κλείσει τα μάτια»

μπροστά σε μια τέτοια πραγματικότητα, αρκούμενο μόνο στην οριοθέτηση των κρατικών αρμοδιοτήτων έναντι των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αφήνοντας ανεξέλεγκτη την, έναντι των δικαιωμάτων αυτών, δράση των ποικιλόμορφων οικονομικών εξουσιών ιδιωτικής προέλευσης. Ο Ανθρωπισμός και ο Φιλελευθερισμός του Συντάγματος εμφανίζονται στο σημείο αυτό απολύτως συνεπείς όταν αντιμετωπίζουν, σχεδόν ενιαίως, όλες τις απειλές κατά των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ανεξάρτητα από την μορφή και την προέλευση των εξουσιών οι οποίες τ' απειλούν ή μπορούν να τ' απειλήσουν.

3. Και για την κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' ρύθμιση, κατά την οποία *«οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας»*. Από την ίδια την διατύπωση της διάταξης αυτής συνάγεται πως η εγγυητική αξία της υπέρ του Ανθρωπισμού και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι διπλή, αφού:

α) Ναι μεν, καθιερώνει, κατά προτεραιότητα, την αρχή της επιφύλαξης υπέρ του νόμου.

α1) Με την έννοια ότι μόνον ο νόμος, ύστερα από ρητή εξουσιοδότηση αυτού τούτου του Συντάγματος -άρα όπου το Σύνταγμα δεν διατυπώνει τέτοια επιφύλαξη, η άσκηση των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που κατοχυρώνει ρυθμίζεται ευθέως από αυτό και μόνο- μπορεί να προσδιορίσει κανονιστικώς, φυσικά πάντα σύμφωνα και με τις λοιπές συνταγματικές ρυθμίσεις, το καθεστώς άσκησής τους.

α2) Οι δε νόμοι, οι οποίοι ψηφίζονται με βάση αυτή την επιφύλαξη, μπορεί να είναι είτε απλώς εκτελεστικοί, ιδιότητα που αρμόζει στην ιδιομορφία των ατομικών δικαιωμάτων. Τα οποία -τουλάχιστον κατ' αρχήν- απλώς οριοθετούνται ως προς την άσκησή τους μέσω των νόμων αυτών. Είτε οργανωτικοί, ιδιότητα που αρμόζει στην ιδιοσυστασία των κοινωνικών, των μικτών και των πολιτικών δικαιωμάτων. Και τούτο διότι στην περίπτωση των δικαιωμάτων αυτών ο νόμος δεν οριοθετεί απλώς την άσκησή τους αλλά την ίδια την θεσμική τους υπόσταση, αφού χωρίς την κατ' εξουσιοδότηση του Συντάγματος νομοθετική παρέμβαση το αντίστοιχο δικαίωμα όχι μόνο δεν μπορεί ν' ασκηθεί αλλά, κατ' αποτέλεσμα, δεν μπορεί καν να υπάρξει θεσμικώς ως δημιούργημα και μέρος της Έννομης Τάξης.

β) Επιπλέον, όμως, προβλέπει και επιβάλλει τον σεβασμό της γενικής αρχής της αναλογικότητας. Δηλαδή της γενικής αρχής που απορρέει ιστορικώς από την, αριστοτελικής «έμπνευσης», αρχή της αναλογικής Δικαιοσύνης.

β1) Η θεμελιώδης σημασία της συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής της αναλογικότητας έγκειται στο γεγονός ότι συνιστά μian ακόμη εγγύηση υπέρ των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με την ακόλουθη διευκρίνιση: Βεβαίως οπωσδήποτε, σύμφωνα με την κατά το Σύνταγμα επιφύλαξη υπέρ του νόμου, ο Νομοθέτης μπορεί, μέσω των κανόνων δικαίου που θεσπίζει, να οριοθετεί το πλαίσιο άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πλην όμως η οριοθέτηση αυτή και οι αντίστοιχοι περιορισμοί των δικαιωμάτων πρέπει να είναι, με βάση την εκάστοτε συγκυρία, αναγκαίοι για την επίτευξη του συνταγματικώς ανεκτού σκοπού, πρόσφοροι προς τούτο και, εν τέλει, να μην είναι υπέρμετροι, δηλαδή επαχθέστεροι από

το ενδεδειγμένο μέτρο ενόψει του εν λόγω σκοπού. Επιπροσθέτως, και πάντα με βάση την αρχή της αναλογικότητας, «εν αμφιβολία» η κάθε είδους νομοθετική οριοθέτηση πρέπει να ερμηνεύεται προς την κατεύθυνση εκείνη, η οποία ευνοεί την όσο το δυνατόν ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος. Άρα οι κάθε είδους περιοριστικοί όροι άσκησής του πρέπει να ερμηνεύονται στενώς.

β2) Εν πάση δε περιπτώσει, η οιαδήποτε νομοθετική οριοθέτηση δεν μπορεί να οδηγεί σε «τήξη» του πυρήνα του προστατευόμενου δικαιώματος. Δηλαδή δεν μπορεί να φθάνει έως το σημείο εκείνο, πέραν του οποίου το δικαίωμα αποδυναμώνεται πλήρως «εν τοις πράγμασι». Επομένως, ουδεμία μορφή Δημόσιου Συμφέροντος -και γίνεται εδώ λόγος για το Δημόσιο Συμφέρον αφού αυτό και μόνο, όπως δέχεται παγίως και η νομολογία ιδίως του Συμβουλίου της Επικρατείας, συνιστά το κυριότερο συνταγματικώς ανεκτό μέσο οριοθέτησης και περιορισμού της άσκησης ενός συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος- είναι σε θέση, κατά την εκτίμηση και στάθμισή του από τ' αρμόδια κρατικά όργανα, να οδηγήσει στην «αποσύνθεση» του «πυρήνα» του δικαιώματος. Α fortiori δε στην πλήρη «αποδόμησή» του. Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο για το «μεταλλαγμένο» Δημοσιονομικό Συμφέρον, ήτοι το συμφέρον εκείνο που εξαντλείται στην επιδίωξη και επίτευξη αμιγώς οικονομικών στόχων και σκοπών του Κράτους για την ενίσχυση των δημοσιονομικών του δυνατοτήτων. Μολονότι εντελώς καταχρηστικώς η Νομοθετική και η Δικαστική Εξουσία (βλ. π.χ. ΑΕΔ 25/2012 και κυρίως ΣτΕ(Ολ) 668/2012) έχουν τα τελευταία χρόνια «βαπτίσει» ορισμένες φορές το Δημοσιονομικό Συμφέρον σε «γνήσιο» Δημόσιο Συμφέρον, είναι προφανές ότι κατά το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος αυτό είναι ερμηνευτικώς ανεπίτρεπτο ενόψει των ορίων που, σύμφωνα με τα

προεκτεθέντα, «*διαγράφουν*» οι επιμέρους συνταγματικές διατάξεις για τους περιορισμούς κατά την άσκηση των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

III. Η προστασία του Περιβάλλοντος και το «Περιβαλλοντικό Κεκτημένο» ως συνταγματικά ερμηνευτικά «προτάγματα» για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης

Σύμφωνα με τα όσα προεκτέθηκαν είναι προφανές ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης –τόσο σ’ εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο– είναι πρωτίστως ζήτημα διαμόρφωσης των κατάλληλων πολιτικών, κρατικής ή μη προέλευσης, και της συνεχούς και ολοκληρωμένης εφαρμογής τους. Είναι όμως εξίσου προφανές ότι στην ίδια αυτή αποτελεσματική αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης μπορεί να συμβάλει –βεβαίως λαμβανομένων υπόψη των εγγενών ορίων της επιρροής των εν γένει κανονιστικών ρυθμίσεων στην εξέλιξη του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι– και η οργάνωση καθώς και η εφαρμογή των ρυθμίσεων της Έννομης Τάξης, και πάλι σ’ εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Για να περιορισθεί η σχετική αναφορά στα θεσμικά δεδομένα της Χώρας μας, είναι ανάγκη να επισημανθεί και να επεξηγηθεί η δυνατότητα συμβολής στην αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, από Ελληνικής πλευράς, και της Έννομης Τάξης μας, όπως αυτή οργανώνεται με «*βάση*» και «*κορυφή*» το ισχύον Σύνταγμά μας. Αλλά και, επιπροσθέτως, όπως αυτή «*συμπλέει*» με αντίστοιχες ρυθμίσεις του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, δοθέντος ότι η Ελλάδα είναι αναπόσπαστο μέλος της Διεθνούς Κοινότητας και πλήρες Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του «*σκληρού πυρήνα*» της, της Ευρωζώνης. Επέκεινα, και εφόσον η Κλιματική Αλλαγή και η Κλιματική Κρίση θίγουν καιρίως, όπως διευκρινίσθηκε προηγουμένως εκτενώς, τις Ανθρωποκεντρικές κανονιστικές διαστάσεις του

Συντάγματος –και, εν τέλει, τον Ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος- αλλοιώνοντας ουσιωδώς π.χ. το κανονιστικό περιεχόμενο κυρίως των γενικών ρητρών των άρθρων 2 παρ. 1, για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, 5 παρ. 1, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και 25 παρ. 1, για το Κοινωνικό Κράτος Δικαίου, επιβάλλεται επιτακτικώς ο «εμπλουτισμός» του κατά τ' ανωτέρω κανονιστικού περιεχομένου των γενικών αυτών ρητρών με πρόσθετες γενικές αρχές, οι οποίες «εκπορεύονται» από τα «προτάγματα» της προστασίας του Περιβάλλοντος και του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου». Γενικές αρχές, οι οποίες «κατάγονται» τόσο από αυτό τούτο το Σύνταγμα όσο και από το Διεθνές Δίκαιο και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Με τον τρόπο αυτό οι «εμπλουτισμένες» με «περιβαλλοντικά» ερμηνευτικά κριτήρια γενικές ρήτρες των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος έχουν πλέον την κανονιστική δύναμη να λειτουργήσουν –φυσικά τηρουμένων των επιστημονικώς παραδεδεγμένων αναλογιών μεταξύ Φυσικής Επιστήμης και Νομικής Επιστήμης- με τα χαρακτηριστικά μιας μορφής «μποζονίων» του Higgs. Δηλαδή με την μορφή κανόνων δικαίου υπέρτερης τυπικής ισχύος, οι οποίοι μπορούν να «προσδώσουν» σε όλους τους άλλους κανόνες δικαίου υποδεέστερης τυπικής ισχύος, όπως ερμηνεύονται και εφαρμόζονται *in concreto*, πρόσθετα και ενισχυτικά «περιβαλλοντικά» κανονιστικά στοιχεία. Έτσι ώστε, στο τέλος, το σύνολο των οικείων κανόνων δικαίου της Έννομης Τάξης να εμπεριέχει και τ' απαραίτητα περιβαλλοντικά κανονιστικά «αντισώματα», προκειμένου ν' αποδυναμωθούν στην πράξη πολιτικές οι οποίες «συμπράττουν» στην διατήρηση ή και στην επιδείνωση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης. Σημειωτέον, ότι η προμνημονευόμενη κανονιστική επένεργεια των περιβαλλοντικώς «εμπλουτισμένων» γενικών ρητρών αφορά όχι μόνο την Δικαστική Εξουσία, κατά την ερμηνεία και εφαρμογή καθώς και κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των εκάστοτε ισχυουσών διατάξεων από τα έχοντα κατά περίπτωση δικαιοδοσία Δικαστήρια. Αλλά και την Νομοθετική -επομένως δε και την Εκτελεστική- Εξουσία, κατά την

θέσπιση και, ύστερα, κατά την εφαρμογή νόμων και διοικητικών πράξεων κανονιστικού περιεχομένου, που έχουν άμεση ή και έμμεση σχέση με πολιτικές οι οποίες ασκούν καταλυτική αρνητική επιρροή στην αποδυνάμωση ή και στην ουσιαστική ανατροπή της οικολογικής ισορροπίας μέσω της ανθρωπογενούς επιτάχυνσης της Κλιματικής Αλλαγής και της εντεύθεν «ευδημικής» εμπέδωσης της Κλιματικής Κρίσης.

A. Το θεσμικό «οπλοστάσιο» των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος για την «περιβαλλοντική» ερμηνεία θεμελιωδών κανονιστικών συνιστωσών της Έννομης Τάξης

Το καταλληλότερο και πιο πρόσφορο ερμηνευτικώς, ως κανονιστικώς πλήρως «διαδραστικό», θεσμικό «*forum conveniens*» για τον κατά τα προεκτεθέντα «περιβαλλοντικό» ρυθμιστικό «εμπλουτισμό» των διατάξεων της Έννομης Τάξης γενικώς, αρχής γενομένης από το Σύνταγμα -συμπεριλαμβανομένων ακόμη και των γενικών ρητρών των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1- είναι εκείνο των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος για το καθεστώς της προστασίας του Περιβάλλοντος. Με την πρόσθετη επισήμανση, ότι αυτό το συνταγματικώς «θωρακισμένο» «περιβαλλοντικό» «*forum conveniens*» «ενδυναμώνεται» κανονιστικώς και από αντίστοιχες «περιβαλλοντικές» ρυθμίσεις του Διεθνούς Δικαίου και, κυρίως, του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Ρυθμίσεις όμως οι οποίες, ακριβώς λόγω της κανονιστικής υπεροχής των διατάξεων του Συντάγματος, είναι εν προκειμένω χρήσιμες μόνον όταν η προστασία του Περιβάλλοντος που θεσπίζουν είναι ίδιου επιπέδου ή και ενδεχομένως πληρέστερη εκείνης, την οποία εμποδώνουν οι συνταγματικής προέλευσης διατάξεις. Δοθέντος ότι αν, όλως αντιθέτως, μια τέτοια προστασία εμφανίζεται υποδεέστερη κανονιστικώς, τότε δεν μπορεί να ληφθεί in concreto ερμηνευτικώς υπόψη, ως αντικείμενη στις τυπικώς υπερισχύουσες ρυθμίσεις του

Συντάγματος, μ' επίκεντρο τις ρυθμίσεις των διατάξεων του άρθρου 24.

1. Το Σύνταγμα του 1975 είναι το πρώτο, σε διεθνή κλίμακα, το οποίο συμπεριέλαβε -μέσω των διατάξεων του άρθρου 24, όπως αυτό συμπληρώθηκε κανονιστικώς ιδίως με την αναθεώρηση του 2001- πλήρες πλέγμα ρυθμίσεων για την προστασία του Περιβάλλοντος. Τούτο απέβη σημαντικό «κεκτημένο» για την Έννομη Τάξη γενικώς, επειδή όχι μόνο διευκόλυνε εξουσιοδοτικώς την εφαρμογή μιας εξαιρετικά εκτεταμένης και λεπτομερούς εκτελεστικής νομοθεσίας για την προστασία του Περιβάλλοντος. Αλλά και, πρωτίστως, επέτρεψε στην Δικαστική Εξουσία, με «*πρωτεργάτη*» το Συμβούλιο της Επικρατείας, να διαμορφώσει μια «*πρωτοπόρα*» ολοκληρωμένη νομολογία για τον έλεγχο της συνταγματικότητας όλων των σχετικών διατάξεων της Έννομης Τάξης, από τον τυπικό νόμο έως τις κοινές διοικητικές πράξεις κανονιστικού περιεχομένου. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές -και δίκως να υποτιμάται το ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, προεχόντως σε χωροταξικά και πολεοδομικά ζητήματα, η νομοθεσία και η νομολογία δεν αξιοποίησαν στο έπακρο τα ρυθμιστικά πλεονεκτήματα των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος- η Χώρα μας διέθετε και διαθέτει ένα σημαντικό προβάδισμα και πλεονέκτημα ως προς τις δυνατότητες της θεσμικής, τουλάχιστον, αντιμετώπισης των δυσμενών επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης. Τούτο επιβεβαιώνουν και τα εξής:

α) Οι διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος εγγυώνται ένα «*γνήσιο*» μικτό δικαίωμα -με την αναγκαία προσθήκη ότι υπό τα σύγχρονα νομικά δεδομένα όλα, σχεδόν, τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα είναι από κανονιστική άποψη ουσιαστικώς μικτά, οπότε και η παλαιότερη «*τριμερής*» διάκριση των δικαιωμάτων σε ατομικά, κοινωνικά και μικτά εμφανίζεται πλέον παρωχημένη -ήτοι δικαίωμα το οποίο (βλ.,

ενδεικτικώς, ΣτΕ (Ολ.) 3478/2000, 613/2002 και 3219/2010) είναι, ταυτοχρόνως:

α1) Πρώτον, «*αμυντικό*», κατά το «*πρότυπο*» των «*πάλαι ποτέ*» αμιγώς ατομικών δικαιωμάτων. Με την έννοια ότι νομιμοποιεί τον φορέα του ν' «*αντικρούσει*», κυρίως με τα θεσμοθετημένα κατάλληλα ένδικα βοηθήματα και μέσα ενώπιον της Δικαστικής Εξουσίας, τις κάθε είδους πράξεις και παραλείψεις της Νομοθετικής Εξουσίας και της Εκτελεστικής Εξουσίας, οι οποίες αντίκεινται στις επιταγές των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος.

α2) Και, δεύτερον, «*παροχικό*», κατά το «*πρότυπο*» των αμιγώς κοινωνικών δικαιωμάτων. Με την έννοια ότι, πέραν της κατά τ' ανωτέρω «*αμυντικής*» επενέργειάς του, νομιμοποιεί τον φορέα του ν' απαιτήσει και τις εκ μέρους της Νομοθετικής Εξουσίας και της Εκτελεστικής Εξουσίας θετικές ενέργειες προστασίας του Περιβάλλοντος σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, βεβαίως εφόσον έχει σχετικό έννομο συμφέρον.

α3) «*Αυτοθρόως*», κατά τις διατάξεις του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος αυτό το μικτό δικαίωμα αναφορικά με την προστασία του Περιβάλλοντος τριτενεργεί στο ακέραιο. Αφού είναι πλέον κοινώς παραδεδεγμένο ότι επιβλαβείς πράξεις και παραλείψεις εις βάρος του Περιβάλλοντος έχουν όχι μόνο κρατική προέλευση, αλλά οφείλονται -και δη με ολοένα και εντεινόμενο ρυθμό- και σε παράνομες ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, προεχόντως όταν αυτές έχουν ως στόχο την εξυπηρέτηση ισχυρών οικονομικών συμφερόντων ιδιωτών, φυσικών ή νομικών προσώπων.

β) Από το ίδιο τους το περιεχόμενο και από την μακροχρόνια νομολογιακή τους επεξεργασία και εφαρμογή συνάγεται ότι οι διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος, στο σύνολό τους, έχουν και τις ακόλουθες συνέπειες:

β1) Πρώτον, θεσπίζουν πάντοτε πλήρεις κανόνες δικαίου -άρα *leges perfectae* και όχι *leges minum quam perfectae*, πολύ δε περισσότερο *leges imperfectae*- και, αυτονοήτως, σε καμία περίπτωση προγραμματικές διατάξεις ή απλές υποδείξεις προς την Νομοθετική, την Εκτελεστική και την Δικαστική Εξουσία. Με απλές λέξεις, οι διατάξεις αυτές είναι πλήρως δεσμευτικές και για την Νομοθετική Εξουσία, κατά την θέσπιση των νόμων, και για την Εκτελεστική Εξουσία, κατά την εφαρμογή τους στην πράξη, και για την Δικαστική Εξουσία, κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας από τα κατά περίπτωση αρμόδια δικαστικά όργανα (βλ., ενδεικτικώς, ΣτΕ 1242/2008, 3974/2010, 975/2015).

β2) Δεύτερον -και επέκεινα- και οι τρεις προμνημονευόμενες Εξουσίες υποχρεούνται ν' αναπτύσσουν την δράση τους λαμβάνοντας υπόψη, αδιακρίτως, όλες τις επιταγές των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος. Έτσι π.χ. γίνεται νομολογιακώς δεκτό, σε ό,τι αφορά την Εκτελεστική Εξουσία, πως οι διατάξεις αυτές κατοχυρώνουν *«ευθεία υποχρέωση της Διοίκησης να λάβει υπόψη, κατά την μόρφωση της κρίσης της για την ρύθμιση θεμάτων που αφορούν ή έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον, την ανάγκη προστασίας του και να πάρει τα κατάλληλα προς τούτο μέτρα ή να απέχει από την έκδοση δυσμενών γι' αυτό πράξεων, κινούμενη πάντα μέσα στην δέσμη των πιο πάνω κριτηρίων που κατευθύνουν την σχετική νομοθετική δράση»* (βλ., ενδεικτικώς, ΣτΕ 3370/2014 και (Ολ.) 810/1977, 412/1993, 2757/1984).

β3) Τρίτον, καλύπτουν όλο το φάσμα της προστασίας του Περιβάλλοντος, δηλαδή τόσο του Φυσικού όσο και του Ανθρωπογενούς. Ιδιαίτερη σημασία προσλαμβάνει το γεγονός ότι οι διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος από την μια πλευρά θεσπίζουν εκτενείς ρυθμίσεις αφενός για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό και, αφετέρου, για

την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, καθιερώνοντας μάλιστα μια ευρεία έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης. Και, από την άλλη πλευρά, συνδυάζουν αρμονικά την lato sensu προστασία του Περιβάλλοντος με τις στοιχειώδεις -και ιδιαίτερα κρίσιμες για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης- αρχές της αυθεντικής αειφορίας και της γνήσιας βιώσιμης ανάπτυξης (βλ., π.χ., ΣτΕ (Ολ.) 2755/1994, 2537/1996 και 3478/2000).

2. Όπως ήδη επισημάνθηκε, την προεκτεθείσα ισχυρή περιβαλλοντική «επενέργεια» των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος στο σύνολο της Έννομης Τάξης ενισχύουν δραστικά και άλλες διατάξεις, «υπερεθνικής» αυτή την φορά καταγωγής, οι οποίες ναί μεν έχουν υποδεέστερη τυπική ισχύ σε σχέση με τις διατάξεις του Συντάγματος, πλην όμως μπορούν να τις «εμπλουτίσουν» με άκρως θετικό τρόπο, βεβαίως πάντοτε εφόσον συνεργούν επί τα βελτίω στην περαιτέρω κανονιστική «θωράκιση» του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» που διαμορφώνουν οι συνταγματικές ρυθμίσεις. Συγκεκριμένα:

α) Κατά πρώτο λόγο, προς την κατεύθυνση της περαιτέρω ενίσχυσης αυτής της περιβαλλοντικής «επενέργειας» των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος κινούνται αρκετές διατάξεις του Διεθνούς Δικαίου. Διατάξεις όμως οι οποίες, όπως θ' αναλυθεί περαιτέρω και στην συνέχεια, ναί μεν φαίνονται να δημιουργούν prima facie ένα παγκοσμίων διαστάσεων και «πολλά υποσχόμενο» πλέγμα επιταγών για την προστασία του Περιβάλλοντος και για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης. Πλην όμως αυτή την ρυθμιστική «αισιοδοξία» μειώνει, σε μεγάλο βαθμό, το γεγονός αφενός πως μεγάλα και ισχυρά Κράτη -ευθυνόμενα τα μέγιστα, εδώ και πολλές δεκαετίες, για τον περιβαλλοντικό «κατήφορο» του Πλανήτη- εμφανίζονται από επιφυλακτικά έως

και εντελώς αρνητικά όταν έρχεται η ώρα ν' αποδείξουν στην πράξη τον σεβασμό των νομικών υποχρεώσεών τους, οι οποίες δημιουργούνται από τις κατά τα προαναφερόμενα διεθνείς δεσμεύσεις τους. Και, αφετέρου, οι διατάξεις αυτές αποδυναμώνονται κανονιστικώς «*εκ των έσω*», εξαιτίας μιας έντονης αοριστίας τους σε πολλές περιπτώσεις. Αοριστίας η οποία αποτελεί το «*τίμημα*» για την κατά την θέσπισή τους επίτευξη συμφωνίας των συμβαλλόμενων μερών, ιδίως όταν παρατηρείται ευθεία σύγκρουση ισχυρών οικονομικών συμφερόντων μεταξύ τους.

α1) Η πρώτη σημαντική προσπάθεια κανονιστικής παρέμβασης μέσω του Διεθνούς Δικαίου για την αποτελεσματική μείωση των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης καταβλήθηκε το 1990, όταν θεσμοθετήθηκε, με πρωτοβουλία του ΟΗΕ, η «*Διακυβερνητική Επιτροπή για την Αλλαγή του Κλίματος*». Με την σύνταξη της πρώτης, μόλις, Έκθεσης της Επιτροπής αυτής, το 1990, συγκλήθηκε δύο χρόνια μετά, το 1992, η «*Σύνοδος Κορυφής της Γης*» στο Ρίο ντε Τζανέιρο. Ήταν τότε που υπογράφηκε εκεί η «*Σύμβαση-Πλαίσιο*» του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, ενώ αμέσως μετά ακολούθησαν «*Συνεδριάσεις των Μερών*» για την πρόοδο εφαρμογής της Σύμβασης αυτής και για την περαιτέρω θέσπιση νέων, επιτακτικών, περιβαλλοντικών στόχων. Όμως ήταν ακριβώς κατά τις «*Συνεδριάσεις*» αυτές που καταφάνηκαν, ευκρινώς, και οι πρώτες έντονες επιφυλάξεις ή και σαφείς αντιρρήσεις για την πλήρη εφαρμογή της «*Σύμβασης-Πλαισίου*» του ΟΗΕ εκ μέρους των ισχυρότερων κρατικών «*ουτοτήτων*» της Διεθνούς Σκηνής. Κάτι το οποίο «*σηματοδοτήθηκε*» καθαρά κατά την δεύτερη, ουσιαστικώς αποτυχημένη, «*Συνεδρίαση των Μερών*».

α2) Στην Τρίτη «*Συνεδρίαση των Μερών*», το 1997, υιοθετήθηκε το «*Πρωτόκολλο του Κιότο*», το οποίο συνιστά και την πρώτη, αρκούντως δεσμευτική, συμφωνία για την μείωση των εκπομπών «*αερίων του θερμοκηπίου*». Ύστερα από πολλές διακυμάνσεις και παλινωδίες, το «*Πρωτόκολλο του Κιότο*» υιοθετήθηκε και νομικώς στην «*Σύνοδο του Μαρακές*», το 2001, όπου όμως εμφανίσθηκαν και επώδυνες υπαναχωρήσεις Κρατών πλανητικής εμβέλειας, όπως π.χ. των ΗΠΑ και της Ρωσίας.

α3) Το 2009 οι «*Συνεδριάσεις των Μερών*» κατέληξαν στο «*Σύμφωνο της Κοπεγχάγης*» το οποίο καλλιέργησε κάποιες, έστω και περιορισμένες, προσδοκίες. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι το «*Σύμφωνο*» αυτό προετοίμασε το «*Σύμφωνο των Παρισίων*», του 2016. Πρόκειται για το πιο σημαντικό κείμενο Διεθνούς Δικαίου για την προστασία του Περιβάλλοντος σε ό,τι αφορά την Κλιματική Αλλαγή και την Κλιματική Κρίση, δοθέντος μάλιστα ότι έγινε αποδεκτό από 196 ηγέτες Κρατών-Μελών της Διεθνούς Κοινότητας. Το κεκτημένο του «*Συμφώνου των Παρισίων*» του 2016, το οποίο όπως σημειώθηκε βασίσθηκε εν πολλοίς στις οικονομικές δεσμεύσεις του «*Συμφώνου της Κοπεγχάγης*», έγκειται στο ότι είναι σήμερα το μόνο νομικώς δεσμευτικό -έστω και σε περιορισμένη, κατά τα προεκτεθέντα, έκταση- σύνολο διατάξεων του Διεθνούς Δικαίου. Ίσως δε και ένα κείμενο το οποίο αφήνει κάπως «*ανοιχτό*» το «*παράθυρο*» και για περαιτέρω ενίσχυση του κανονιστικού του «*οπλοστασίου*», εφόσον βεβαίως η Διεθνής Κοινότητα, στο σύνολό της, αντιληφθεί τις τεράστιες ευθύνες της μπροστά στην δραματική επιδείνωση του Κλίματος και στην εξίσου δραματική «*προέλαση*» της Κλιματικής Κρίσης.

β) Κατά δεύτερο δε λόγο -που οπωσδήποτε είναι νομικώς ευνόητος λόγω της νομικής ιδιοσυστασίας της ισχυρής

κανονιστικής επιρροής των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης- προς την κατά τα προμνημονευόμενα κατεύθυνση της περαιτέρω ενίσχυσης της περιβαλλοντικής «επενέργειας» των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος κινείται και πλειάδα ειδικών ρυθμίσεων του πρωτογενούς Ευρωπαϊκού Δικαίου, άρα και του παράγωγου.

β1) Ιδιαίτερος ενδεικτικές αλλά και αντιπροσωπευτικές εν προκειμένω είναι ορισμένες από τις διατάξεις του άρθρου 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), οι οποίες καθορίζουν τους σκοπούς ενόψει των οποίων οργανώνεται και λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως αυτοτελής νομική οντότητα αλλά και ως σύνολο των Κρατών-Μελών της. Και το εξαιρετικό ενδιαφέρον των διατάξεων του άρθρου 3 της ΣΕΕ εντοπίζεται στο ότι συνδέουν, αρρήκτως, την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης με την διασφάλιση της αειφόρου ανάπτυξης, και μάλιστα τόσο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και διεθνώς. Τούτο αναδεικνύει και την αποφασιστική στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να σεβασθεί, στο ακέραιο, τις κατά τ' ανωτέρω ρυθμίσεις του Διεθνούς Δικαίου για την Κλιματική Αλλαγή και για την Κλιματική Κρίση -άλλωστε είναι συμβαλλόμενο μέρος σε όλα τα προμνημονευόμενα σχετικά «Σύμφωνα»- αλλά και την δυνατότητά της να διαδραματίσει εμπράκτως, εφόσον το θελήσει πραγματικά, τον πλανητικό ρόλο που της αναλογεί σ' ένα τόσο κρίσιμο ζήτημα για το μέλλον της Ανθρωπότητας. Τα όσα προαναφέρθηκαν τεκμηριώνονται ευθέως, σε ό,τι αφορά την ΣΕΕ, κατ' εξοχήν από τις διατάξεις του εδ. β' της παρ. 3 του άρθρου 3 της ΣΕΕ, κατά τις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση: *«Εργάζεται για την αειφόρο ανάπτυξη της Ευρώπης με γνώμονα την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και την σταθερότητα των τιμών, την κοινωνική οικονομία της αγοράς με υψηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας, με στόχο την πλήρη*

απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο και το υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του Περιβάλλοντος» . Αλλά και από τις διατάξεις του εδ. β' της παρ. 5 του άρθρου 3 της ΣΕΕ, κατά τις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση: *«Συμβάλλει στην ειρήνη, στην ασφάλεια, και στην αειφόρο ανάπτυξη του πλανήτη, στην αλληλεγγύη και στον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των λαών, στο ελεύθερο και δίκαιο εμπόριο, στην εξάλειψη της φτώχειας και στην προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ιδίως δε των δικαιωμάτων του παιδιού καθώς και στην αυστηρή τήρηση και ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και, ιδίως, στον σεβασμό των αρχών του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών».*

β2) Προς την ίδια κατεύθυνση, και με εκτενέστερες ρυθμίσεις, κινούνται και οι διατάξεις της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), οι οποίες αφορούν την προστασία του Περιβάλλοντος και κυρίως την Κλιματική Αλλαγή και την Κλιματική Κρίση. Κατ' ακρίβεια δε οι μεν διατάξεις του άρθρου 11 της ΣΛΕΕ ορίζουν ότι: *«Οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας πρέπει να ενταχθούν στον καθορισμό και στην εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη».* Οι δε διατάξεις του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ στην παρ. 1 καθορίζουν ως στόχους της εν γένει περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης τους εξής: *«Την διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, την προστασία της υγείας του ανθρώπου, την συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων και την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος».* Και στην παρ. 2 προσδιορίζουν τις γενικές γραμμές της πολιτικής επίτευξης των στόχων τούτων, ως ακολούθως: *«Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα*

του Περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης. Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Στο πλαίσιο αυτό, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη-μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε διαδικασία ελέγχου της Ένωσης».

β3) Τέλος, η επίτευξη υψηλού επιπέδου προστασίας του Περιβάλλοντος καθιερώνεται ως θεμελιώδης αρχή του Ευρωπαϊκού Δικαίου και μέσω της διάταξης του άρθρου 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την οποία: «Το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης».

B. Ορισμένα χαρακτηριστικά δεδομένα της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας αναφορικά με την αξιοποίηση της κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος «περιβαλλοντικής» ερμηνείας βασικών ρυθμίσεων της Έννομης Τάξης

Την ακρίβεια των όσων διευκρινίσθηκαν σχετικά με την δυνατότητα αξιοποίησης, στην πράξη, του θεσμικού «οπλοστασίου» των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος για μια «περιβαλλοντική» ερμηνεία των κανονιστικών συνιστωσών της Έννομης Τάξης, με στόχο την κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των επώδυνων

επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, επιβεβαιώνει μ' εμφιατικό τρόπο η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία μάλιστα έκανε πολύ ενωρίς -ήδη από το 1980 (βλ. ΣτΕ 247/1980)- «ρηξικέλευθα» βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Και τούτο διότι μέσω της νομολογίας αυτής το Συμβούλιο της Επικρατείας προέβη, πέραν της γραμματικής και ιδίως της τελεολογικής ερμηνείας, και σε μια εξαιρετικά «προωθημένη» -συγκρινόμενη ακόμη και με τα ισχύοντα σε διεθνή κλίμακα- συστηματική ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος, συνδυάζοντάς τις πρωτίστως με τις κατά τα όσα επισημάνθηκαν αναλυτικώς προηγουμένως γενικές ρήτρες των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος και εν συνεχεία, μέσω αυτών, με τις λοιπές «συγγενείς» κανονιστικώς ρυθμίσεις της Έννομης Τάξης. Με τον τρόπο αυτόν η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας «χάραξε» μια εντελώς νέα μορφή «δεικτών πορείας» για την ερμηνεία του Συντάγματος μέσα στην σύγχρονη «δυστοπική» συγκυρία της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, αφενός «καθοδηγώντας» την μεν Νομοθετική Εξουσία για το πώς πρέπει να θεσπίζει τους νόμους σεβόμενη στο ακέραιο τις επιταγές των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος, την δε Εκτελεστική Εξουσία για το πώς πρέπει να εκτελεί τις ρυθμίσεις των ως άνω νόμων, κατ' εφαρμογή της Αρχής της Νομιμότητας, με την δέουσα και συνταγματικώς επιβεβλημένη «περιβαλλοντική ευαισθησία». Και, αφετέρου, διαμορφώνοντας το αναγκαίο συμπληρωματικό κριτήριο του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου», ως ειδικότερο «δείκτη πορείας» για τα ακραία όρια της διακριτικής ευχέρειας την οποία διαθέτουν -βεβαίως με την ιδιομορφία της αρμοδιότητας καθεμιάς- τόσο η Νομοθετική Εξουσία όσο και η Εκτελεστική Εξουσία, όταν και στο μέτρο που παρεμβαίνουν για την ρύθμιση έννομων σχέσεων οι οποίες άπτονται, αμέσως ή και εμμέσως, της προστασίας του Περιβάλλοντος. Επέκεινα δε της ακώλυτης άσκησης του δικαιώματος στο Περιβάλλον, όπως τούτο «εδράζεται» κανονιστικώς

στις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος. Στο σημείο αυτό πρέπει να επεξηγηθεί ότι η μέσω των προαναφερόμενων «δεικτών πορείας» οιονεί «καθοδήγηση» της Νομοθετικής Εξουσίας και της Εκτελεστικής Εξουσίας από την Δικαστική Εξουσία -στην συγκεκριμένη περίπτωση από το Συμβούλιο της Επικρατείας- δεν προσκρούει στις διατάξεις του άρθρου 26 του Συντάγματος περί της Διάκρισης των Εξουσιών. Δοθέντος ότι με αυτές τις νομολογιακές «*παρεμβάσεις*» η Δικαστική Εξουσία δεν υποκαθιστά, κατ' ουδένα τρόπο, την Νομοθετική Εξουσία και την Εκτελεστική Εξουσία κατά την θέσπιση και την εφαρμογή των *in concreto* κανόνων δικαίου, αλλ' απλώς τις «*προειδοποιεί*» ως προς τον τρόπο με τον οποίο «*αντιλαμβάνεται*» την ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος -κατ' εξοχήν δε την γραμματική, την τελεολογική και την συστηματική ερμηνεία τους- έτσι ώστε να γνωρίζουν, *a priori*, την διακινδύνευση που ενδεχομένως αναλαμβάνουν «*νομοθετώντας*» αντιθέτως. Και έτσι οι ως άνω «*δείκτες πορείας*» δεν λειτουργούν με την μορφή του «*προηγούμενου*», κατά τα όσα ισχύουν π.χ. στο πλαίσιο του Αγγλοσαξονικού Δικαίου- ούτε, *a fortiori*, κινούνται σ' ένα πεδίο πρωτογενούς διάπλασης κανόνων δικαίου (διαπλαστικής νομολογίας), κάτι που, ούτως ή άλλως, αντιτίθεται προς τις διατάξεις του άρθρου 26 του Συντάγματος περί της Διάκρισης των Εξουσιών- αφού από την μια πλευρά η διακριτική ευχέρεια της Νομοθετικής Εξουσίας και της Εκτελεστικής Εξουσίας δεν μετατρέπεται σε «*δέσμια αρμοδιότητα*». Και, από την άλλη πλευρά, η Δικαστική Εξουσία δεν δεσμεύεται ν' αλλάξει την κατά περίπτωση νομολογία της αν και όταν οι πραγματικές συνθήκες το επιβάλλουν για την πληρέστερη προστασία του Περιβάλλοντος. Κατά λογική νομική ακολουθία των θέσεων που διατυπώθηκαν αμέσως πιο πάνω συνάγονται, συνοπτικώς, και τα εξής:

1. Σειρά αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας συνδέει ευθέως την τελεολογική ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος καθώς και την άσκηση του επ' αυτών «*εδραζόμενου*» κανονιστικώς δικαιώματος στο Περιβάλλον και με

τις διατάξεις εκείνες, οι οποίες διαμορφώνουν τον Ανθρωποκεντρικό θεσμικό χαρακτήρα των ρυθμίσεων του στο πλαίσιο ενός σύγχρονου Κοινωνικού Κράτους Δικαίου. Ήτοι, κατά κύριο λόγο, με τις κατά τ' ανωτέρω γενικές ρήτρες των άρθρων 2 παρ. 1, για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του Ανθρώπου, 5 παρ. 1, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και 25 παρ. 1, για την κανονιστική πεμπουσία του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου. Κατά τούτο δε η σχετική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας υπερέχει, από πλευράς νομικής θεμελίωσης αλλά και από πλευράς αποτελεσματικότητας αναφορικά με την προστασία του Περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, σε σχέση με ανάλογα νομολογιακά δεδομένα άλλων, «*extra muros*», Δικαστηρίων. Μια τέτοια υπεροχή καθίσταται εμφανής π.χ. σε σύγκριση με τα «*περιβαλλοντικά*» δεδομένα της νομολογίας του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (BverfG). Το οποίο με την απόφασή του της 24^{ης} Μαρτίου 2021 για την «*προστασία του κλίματος*» -που αναφέρεται, κατά την ίδια νομολογιακή γραμμή, και στην προγενέστερη απόφασή του, γνωστή ως «*Kalkar I Urteil*» περί της συνταγματικότητας ή μη του νόμου με την ονομασία «*Atomgesetz*» του 1960 για την ατομική ενέργεια- συνδέει την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 20^A του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας για την προστασία του Περιβάλλοντος κατ' ουσία πρωτίστως με τις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1, οι οποίες αφορούν την προστασία της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας. Και μόνον εμμέσως και ακροθιγώς με τις συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 1 παρ. 1, οι οποίες αφορούν την υποχρέωση προστασίας της αξιοπρέπειας του Ανθρώπου. Η ίδια υπεροχή της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας καθίσταται επίσης εμφανής και σε σύγκριση με τα «*περιβαλλοντικά*» δεδομένα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού

Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έτσι π.χ. με δύο αποφάσεις του -αρ. 48939/99, 30.11.2004, Öneriyildiz κατά Τουρκίας, και αρ. 15339/02, 20.3.2008, Budayeva κατά Ρωσίας- το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ερμηνεύοντας τις οικείες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, απλώς «αξιοποίησε» τις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1, που κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην ζωή. Και έκρινε ότι η θετική υποχρέωση του Κράτους περί λήψης μέτρων για την ασφάλεια της ανθρώπινης ζωής επιτείνεται, σε σχέση με άλλες επικίνδυνες δραστηριότητές του, όταν πρόκειται για μεγάλες φυσικές καταστροφές από ανθρωπογενείς παρεμβάσεις ή και για ακραία καιρικά φαινόμενα, π.χ. δυνατοί σεισμοί και εκτεταμένες πλημμύρες. Ακρως αντιπροσωπευτικές της ως άνω «υπεραξίας» και της ουσίας αυτής της «περιβαλλοντικής» νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας και της συμβολής της στην περαιτέρω «θωράκιση» των Ανθρωπιστικών χαρακτηριστικών του Συντάγματος σε περίοδο προκεχωρημένης Κλιματικής Κρίσης είναι οι αποφάσεις:

- α)** Πρώτον, η απόφαση ΣτΕ 247/1980, η οποία έκρινε ως αντισυνταγματικές ρυθμίσεις περί νομιμοποίησης αυθαιρέτων, η οποία επιχειρήθηκε αποκλειστικώς με βάση το συμπτωματικό γεγονός της ύπαρξης των κτισμάτων τούτων σε δεδομένη χρονική στιγμή. Κατά το κρίσιμο σκεπτικό της απόφασης αυτής: *«Η κατά τα ανωτέρω ρυθμίσεις αντιβαίνει προσέτι και εις την συνταγματική αρχήν του Κράτους Δικαίου, του οποίου θεμελιώδης επιδίωξις είναι η πραγμάτωσις του Δικαίου εις την Πολιτείαν, επιτυγχανομένη πρωτίστως δια της διαφυλάξεως του κύρους του νόμου. Η υποχρέωσις αυτή του Κράτους επιτελείται, μεταξύ άλλων, δια της θεσπίσεως παγίων διατάξεων ρυθμιζουσών την ατομικήν και κοινωνικήν δραστηριότητα των πολιτών, οι οποίοι επί τη βάσει των κανόνων τούτων, και εντός των πλαισίων της ρυθμίσεως αυτών, ασκούν τα*

συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματά των και μετέχουν της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της Χώρας (άρθρ. 5 παρ. 1 Συντ.). Εξ άλλου, ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχικήν υποχρέωσιν της Πολιτείας (άρθρ. 2 παρ. 3 Συντ.), επιβάλλουν εις το Κράτος την υποχρέωσιν να εγγυάται υπέρ των πολιτών την πιστήν εφαρμογήν των νόμων, να προασπίζη τα νομίμως και ουχί τα παρανόμως κτηθέντα υπό των πολιτών αγαθά και να σέβεται και να προάγη δια παντός προσφόρου μέσου την εμπιστοσύνην των πολιτών εις τους νόμους και την έννομον τάξιν, της οποίας την ύπαρξιν και την διατήρησιν εγγυάται η αποτελεσματική λειτουργία των κρατικών υπηρεσιών επιβολής και εφαρμογής του νόμου.»

β) Και, δεύτερον, η απόφαση ΣτΕ (Ολ.) 3500/2009, το σκεπτικό αρ. 10 της οποίας αναδεικνύει, λεπτομερώς και με ιδιαίτερη έμφαση, την υπό τις προμνημονευόμενες προϋποθέσεις ευθεία σύνδεση του άρθρου 24 του Συντάγματος για την προστασία του Περιβάλλοντος με τις Ανθρωποκεντρικές γενικές ρήτρες του Συντάγματος, δεχόμενο και τα εξής: «*Επειδή, εξ άλλου, διάταξη νόμου η οποία, για να καμφθεί ο τεθείς -σε συμμόρφωση προς τη διατυπούμενη στο άρθρο 24 παρ. 2 Συντ. επιταγή- βασικός πολεοδομικός κανόνας ότι κατεδαφίζονται ανεξαιρέτως όλες οι υπό την εκτεθείσα έννοια νέες κατασκευές που παραβιάζουν τους ισχύοντες κανόνες δομήσεως και χρήσεως γης, και να εισαχθεί απόκλιση από αυτόν, θεσπίζει προς τούτο για το μέλλον ως εξαιρετική ρύθμιση την πρόβλεψη της δυνατότητας να εξαιρούνται από την κατεδάφιση αυθαίρετες κατασκευές, ακόμα και αν τίθεται υπό τη μορφή παραπομπής στο περιεχόμενο της -συνταγματικώς ανεκτής για τους προεκτεθέντες λόγους- ρυθμίσεως η οποία αφορά τις υπό την εκτεθείσα έννοια παλαιές κατασκευές, είναι αντισυνταγματική επιπροσθέτως γιατί αντιβαίνει επίσης: Αφ' ενός στις συνταγματικές αρχές του κράτους δικαίου (ήδη, μετά την*

αναθεώρηση του έτους 2001, ρητώς κατοχυρούμενη στο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος) και του σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντάγματος), αφ' ετέρου δε στη συνταγματική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος). Ειδικότερα, αντιβαίνει στις συνταγματικές αρχές του κράτους δικαίου και του σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου, εφόσον θεμελιώδης επιδίωξη του κράτους δικαίου είναι η πραγμάτωση του Δικαίου στην Πολιτεία, που πρωτίστως επιτυγχάνεται με τη διαφύλαξη του κύρους του νόμου. Η υποχρέωση αυτού του Κράτους επιτελείται, μεταξύ άλλων, με τη θέσπιση πάγιων διατάξεων που ρυθμίζουν την ατομική και κοινωνική δραστηριότητα των πολιτών οι οποίοι, βάσει των κανόνων αυτών και μέσα στα πλαίσια της ρυθμίσεώς τους, ασκούν τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά και κοινωνικά τους δικαιώματα και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντάγματος). Εξ άλλου, ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου, που αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας, επιβάλλουν στο Κράτος την υποχρέωση να εγγυάται υπέρ των πολιτών την πιστή εφαρμογή των νόμων, να προασπίζει τα νομίμως και όχι τα παρανόμως κτηθέντα από τους πολίτες αγαθά καθώς και να σέβεται και να προάγει με κάθε πρόσφορο μέσο την εμπιστοσύνη των πολιτών στο νόμο και την έννομη τάξη, την ύπαρξη και τη διατήρηση της οποίας εγγυάται η αποτελεσματική λειτουργία των κρατικών υπηρεσιών επιβολής και εφαρμογής του νόμου (ΣτΕ. 247/1980, βλ. και ΣτΕ 278/2007)». (Πρβλ. και ΣτΕ (Ολ), 3921/2010, 4501/2011, (Ολ) 3341/2013, 4893/2013).

- 2.** Σε αυτούς τους «δείκτες πορείας» για μίαν αποτελεσματική, σε σχέση με την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, «περιβαλλοντική» ερμηνεία του Συντάγματος μέσω των κανονιστικών «αντηρίδων» των διατάξεων του άρθρου 24, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει, εδώ και πάνω

από δύο δεκαετίες, προσθέσει και τον «δείκτη πορείας» του αποκαλούμενου «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου». Και ναι μεν αυτός ο «δείκτης πορείας» εμφανίζεται, *prima facie*, ως συμπληρωματικός της ως άνω ερμηνείας, πλην όμως η ουσία του και οι προεκτάσεις του υπερβαίνουν, καταφανώς, μια τέτοια δήθεν «επικουρία» της «περιβαλλοντικής» ερμηνείας του Συντάγματος, δοθέντος ότι συμβάλλουν καθοριστικώς στην νομολογιακώς «συνεκτική» ολοκλήρωσή της. Και τούτο διότι, όπως θα τονισθεί στην συνέχεια, μέσω του κανονιστικού περιεχομένου των επιταγών του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» καθίσταται ανεπίτρεπτη στην πράξη -τουλάχιστον κατά κανόνα- η επί «*τα χείρω*» μεταβολή των ήδη θεσπισμένων και ισχυουσών ρυθμίσεων για την εν γένει προστασία του Περιβάλλοντος και, συνακόλουθα, για την ακώλυτη άσκηση του Δικαιώματος στο Περιβάλλον κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος. Η υπό τα δεδομένα αυτά έννοια του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» απαντάται και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης, μέσω αντίστοιχης ερμηνείας των περί προστασίας του Περιβάλλοντος διατάξεων του Ευρωπαϊκού Δικαίου, κυρίως δε των προμνημονευόμενων *ad hoc* εν προκειμένω διατάξεων της ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ. Ως προς τούτο είναι, μεταξύ άλλων φυσικά, ενδεικτική και η από 18.11.2008 Ανακοίνωση της Επιτροπής των τότε Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, για την εφαρμογή της κοινοτικής «περιβαλλοντικής» νομοθεσίας, η οποία αναφέρει και τα εξής: «*Το περιβαλλοντικό κεκτημένο είναι ευρύ και φιλόδοξο και καλύπτει θέματα όπως η κλιματική αλλαγή, η ποιότητα της ατμόσφαιρας, η διαχείριση αποβλήτων, η προστασία των υδάτινων πόρων και της βιοποικιλότητας, οι έλεγχοι χημικών ουσιών και η εκτίμηση του περιβαλλοντικού αντικτύπου. Το κεκτημένο αναπτύσσει ένα ευρύ φάσμα τεχνικών, όπως είναι τα πρότυπα προϊόντων, οι σχετικοί με την κατάσταση του περιβάλλοντος στόχοι, οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί, τα οικονομικά μέσα, οι χαρακτηρισμοί ευαίσθητων*

περιοχών, τα σχέδια και προγράμματα καθώς οι διατάξεις για την συμμετοχή και την ενημέρωση του κοινού.»

α) Με πλειάδα αποφάσεων του το Συμβούλιο της Επικρατείας -βλ., ενδεικτικώς, ΣτΕ 3756/2000, 451/2003, (ΟΛ) 1528/2003, (ΟΛ) 123/2007, 965/2007, (ΟΛ) 3500/2009- προσδιόρισε τα γενικά χαρακτηριστικά του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» ως ακολούθως:

α1) Η Νομοθετική Εξουσία και η Εκτελεστική Εξουσία διαθέτουν διακριτική, κατ' αρχήν, ευχέρεια να θεσπίζουν κανόνες δικαίου, μέσω των οποίων θεσμοθετείται η δυνατότητα ανθρωπογενούς -κρατικής ή μη- παρέμβασης στο *latu sensu* Περιβάλλον. Όμως αυτοί οι κανόνες δικαίου δεν επιτρέπεται να θεσπίζουν ως θεμιτές και παρεμβάσεις, οι οποίες οδηγούν στην επί το δυσμενέστερο εξέλιξη του καθεστώτος προστασίας του Περιβάλλοντος, Φυσικού και Ανθρωπογενούς, ή στην έμμεση «νόθευσή» του. Δοθέντος ότι μια τέτοια «χειροτέρευση» έρχεται σ' ευθεία αντίθεση προς τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος, προσβάλλοντας επιπλέον το Δικαίωμα στο Περιβάλλον. Επομένως κάθε ανθρωπογενής, κατά τ' ανωτέρω, παρέμβαση στο *latu sensu* Περιβάλλον είναι επιτρεπτή μόνον όταν διασφαλίζει, αποδεδειγμένως, την ίδια ή και περισσότερο ενισχυμένη προστασία του. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι εξαιρετικά αντιπροσωπευτική η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για την χωροταξική ανάπτυξη και για την πολεοδομική διαμόρφωση της Χώρας, όπως συνάγεται π.χ. και από το σκεπτικό αρ. 9 της απόφασης ΣτΕ (ΟΛ) 3500/2009: «Επειδή, οι συνταγματικές αυτές διατάξεις, οι οποίοι τέθηκαν για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975, απευθύνουν στον κοινό νομοθέτη και στην κατ' εξουσιοδότησή του κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση την επιταγή να ρυθμίσει τη χωροταξική ανάπτυξη και πολεοδομική διαμόρφωση της Χώρας με βάση ορθολογικό

σχεδιασμό υπαγορευόμενο από πολεοδομικά κριτήρια, σύμφωνα με την ιδιομορφία, την φυσιογνωμία και τις ανάγκες κάθε περιοχής. Ουσιώδες στοιχείο του σχεδιασμού αυτού είναι ο καθορισμός ή η τροποποίηση των χρήσεων γης της πόλεως (ΣτΕ 451/2003), κριτήρια δε για την χωροταξική αναδιάρθρωση και την πολεοδομική ανάπτυξη των πόλεων και των οικιστικών εν γένει περιοχών είναι η εξυπηρέτηση της λειτουργικότητας και της αναπτύξεως των οικισμών και η εξασφάλιση των καλλίτερων δυνατών όρων διαβιώσεως των κατοίκων (ΣτΕ. ΟΛ. 1528/2003, 965/2007, ΟΛ. 123/2007), μη επιτρεπομένης της χειροτερεύσεώς τους με οποιονδήποτε τρόπο, όπως με την επί το δυσμενέστερο μεταβολή της επιτρεπόμενης χρήσεως.»

α2) Κατά την ίδια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, «εξαιρέση» από την υπό τα προεκτεθέντα δεδομένα έκταση εφαρμογής του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» είναι θεσμικώς επιτρεπτή, πάντα κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος, αν η κατά όσα ήδη διευκρινίσθηκαν ανθρωπογενής παρέμβαση στο Περιβάλλον επιβάλλεται για εξαιρετικούς λόγους Δημόσιου Συμφέροντος. Και δη προς εξυπηρέτηση προέχουσας σημασίας σκοπού, ύστερα από συγκεκριμένη και αιτιολογημένη στάθμιση -από πλευράς της Νομοθετικής Εξουσίας και, ενδεχομένως, της Εκτελεστικής Εξουσίας- ως προς την *in concreto* συνδρομή των προϋποθέσεων τούτων για το «επίμαχο» Δημόσιο Συμφέρον. Στάθμιση η οποία, όπως είναι ευνόητο, υπόκειται σε πλήρη δικαστικό έλεγχο ως προς το αν και κατά πόσο ανταποκρίνεται επαρκώς στις προϋποθέσεις των ρυθμίσεων του άρθρου 24 του Συντάγματος. Γεγονός που σημαίνει ότι αυτός ο δικαστικός έλεγχος μπορεί να οδηγήσει και στην κρίση ως αντισυνταγματικής της παρέμβασης εκείνης στο Περιβάλλον, η οποία δεν εξυπηρετεί Δημόσιο Συμφέρον ανταποκρινόμενο στις προεκτεθείσες νομολογιακές προδιαγραφές. Επισημαίνεται ότι η κατά τ' ανωτέρω «εξαιρέση» από την γενική εφαρμογή του

«Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» δεν φαίνεται να δικαιολογεί πλήρως τα «εξαιρετικά» χαρακτηριστικά της, αν αναλογισθεί κανείς ότι όταν πρόκειται για συγκεκριμένη, ταυτόχρονη, συνδρομή διαφορετικών μορφών Δημόσιου Συμφέροντος αφενός είναι επιβεβλημένη η στάθμιση, από την πλευρά της Νομοθετικής Εξουσίας, της Εκτελεστικής Εξουσίας και της Δικαστικής Εξουσίας, ως προς την προέχουσα σημασία και συνεπώς ως προς την «προτίμηση» ενός εξ αυτών. Και, αφετέρου, είναι ακριβώς η φύση μιας τέτοιας στάθμισης, η οποία καταδεικνύει, προδήλως, ότι δεν μπορεί να θεωρείται, a priori, πως μια μορφή Δημόσιου Συμφέροντος είναι οιονεί «εξ ορισμού» «προέχουσα», ώστε η «κάμψη» της στην δεδομένη περίπτωση από μια άλλη μορφή Δημόσιου Συμφέροντος να κρίνεται ως «εξαιρετική». Σε ό,τι αφορά την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ως προς τα προεκτεθέντα συμπεράσματα για την ιδιοσυστασία του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου», είναι και πάλι χαρακτηριστικώς ενδεικτική η απόφαση ΣτΕ (Ολ) 3500/2009, το σκεπτικό αρ. 9 της οποίας δέχεται πως δεν είναι επιτρεπτή η χειροτέρευση, με οιονδήποτε τρόπο, των όρων διαβίωσης των κατοίκων ενός οικιστικού ιστού, «αν αυτή δεν επιβάλλεται από εξαιρετικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος προς εξυπηρέτηση προέχουσας σημασίας σκοπού κατά την μετά από στάθμιση ουσιαστική εκτίμηση του νομοθέτη, υποκείμενη σε δικαστικό έλεγχο..... (ΣτΕ 451/2003, 3756/2000). Τούτων έπεται, ότι μέχρις ότου τεθούν για πρώτη φορά από το νομοθέτη, προς εκπλήρωση της ανωτέρω, το πρώτου επίσης τεθείσης, συνταγματικής επιταγής, οι βασικοί κανόνες πολεοδομίας, είναι συνταγματικώς ανεκτή η πρόβλεψη της δυνατότητας εξαιρέσεως από την κατεδάφιση κατασκευών που έχουν αυθαιρέτως ανεγερθεί πριν την θέσπιση των κανόνων αυτών που τίθενται εν γνώσει ακριβώς της ανωτέρω κατ' εξαίρεση δυνατότητας (παλαιές κατασκευές), αλλά ως εξαιρετικής ρυθμίσεως και υπό όρους, ώστε αφ' ενός να μην

αποδυναμώνεται ουσιαστικά η αποτελεσματικότητα των θεσπιζόμενων κανόνων και, αφ' ετέρου, να μην προκαλείται βλάβη σε φυσικά οικοσυστήματα, οικιστικά σύνολα και πολιτιστικά στοιχεία που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Είναι όμως αντίθετες προς την ανωτέρω συνταγματική επιταγή διατάξεις, με τις οποίες επιτρέπεται η υπό τους αυτούς όρους εξαίρεση από την κατεδάφιση αυθαίρετων κατασκευών που ανεγείρονται μεταγενεστέρως, μετά δηλαδή τη θέσπιση των ανωτέρω πολεοδομικών κανόνων, και κατά παράβαση των διατάξεων που αφορούν τους όρους και περιορισμούς δομήσεως ή τις χρήσεις γης (νέες κατασκευές). Και τούτο διότι η εξαίρεση αυτή από την κατεδάφιση συνεπάγεται τη νόθευση και τη συνεχή ανατροπή του γενομένου βάσει των νέων πολεοδομικών κανόνων πολεοδομικού σχεδιασμού, ανατροπή η οποία, είτε αφορά τα κτήρια και τον τρόπο δομήσεώς τους είτε τη χρήση τους, έχει ως αποτέλεσμα τη χειροτέρευση των συνθηκών διαβιώσεως, πολλώ δε μάλλον όταν οι όροι εξαίρεσεως από την κατεδάφιση μιας νέας, παραβιάζουσας τους όρους δομήσεως αυθαίρετης κατασκευής ή διατηρήσεως μιας επανεμφανιζόμενης, αλλά μη επιτρεπομένης χρήσεως, επιβάλλουν να εκτιμάται η πολεοδομική επιβάρυνση της περιοχής, όπου ευρίσκεται η κατασκευή ή η χρήση από την εξαίρεση μόνης αυτής από την κατεδάφιση και όχι από το σύνολο των ήδη εξαιρεθεισών όσο και των εξαιρουμένων από την κατεδάφιση νέων αυθαίρετων κατασκευών της περιοχής αυτής, προς την οποία εξαίρεση ταυτίζεται και η διατήρηση επανεμφανιζόμενων αλλά κατά την ισχύουσα πολεοδομική ρύθμιση μη επιτρεπόμενων πλέον χρήσεων.»

- β)** Με βάση αυτά τα ιδιαίτερα θεσμικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει το «Περιβαλλοντικό Κεκτημένο» αναδεικνύει, πέραν των άλλων, και την κανονιστική «δυναμική» του κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος Δικαιώματος στο Περιβάλλον σ' ένα εξαιρετικά κρίσιμο πεδίο, το οποίο συναρτάται με τα συνταγματικώς

κατοχυρωμένα δικαιώματα γενικώς. Πρόκειται για εκείνο το πεδίο δράσης στον ευρύτερο χώρο της εφαρμογής της νομοθεσίας για το Περιβάλλον, σε όλη της την έκταση, όπου το Δικαίωμα στο Περιβάλλον «*συνυπάρχει*» κατά την άσκησή του -δοθέντος ότι πλέον η θεωρητική άποψη περί, δήθεν, σύγκρουσης δικαιωμάτων είναι παρωχημένη- με άλλα, επίσης συνταγματικώς κατοχυρωμένα, δικαιώματα. Κατ' ακρίβεια, αυτή η κανονιστική «*δυναμική*» του Δικαιώματος στο Περιβάλλον, σε συνδυασμό με το «*Περιβαλλοντικό Κεκτημένο*», επιτρέπει σημαντικούς περιορισμούς κατά την άσκηση ορισμένων άλλων συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, έτσι ώστε η θεσμική «*συνύπαρξη*» τους να μην αποβαίνει εις βάρος του κατά το Σύνταγμα -και όπως αναλύθηκε εκτενώς προηγουμένως- κρίσιμου και υπέρτερου Δημόσιου Συμφέροντος της προστασίας του Περιβάλλοντος, κατ' εξοχήν σε μια περίοδο ραγδαίας επιδείνωσης της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης. Έτσι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει καθιερώσει τις εξής αρχές για την «*συνύπαρξη*» του Δικαιώματος στο Περιβάλλον με το Δικαίωμα στην Ιδιοκτησία ή και με το δικαίωμα που αφορά την Οικονομική Ελευθερία, ενώ παραμένει πάντοτε «*ανοιχτό*» και το ζήτημα των όποιων ευθυνών του Δημοσίου, κατά τις διατάξεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ, για ζημιογόνες πράξεις και παραλείψεις των *latto sensu* κρατικών οργάνων που επιφέρουν επιδείνωση των περιβαλλοντικών συνθηκών και «*φαλκιδεύουν*» την ακώλυτη άσκηση του Δικαιώματος στο Περιβάλλον.

β1) Το θεμελιώδες «*πρόταγμα*» της προστασίας του Περιβάλλοντος, κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος, καθιερώνει ένα κρίσιμο Δημόσιο Συμφέρον, η συνδρομή του οποίου μπορεί να δικαιολογήσει εκτεταμένους περιορισμούς κατά την άσκηση του Δικαιώματος στην Ιδιοκτησία. Και οι περιορισμοί αυτοί βρίσκουν έρεισμα αφενός στις διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου 17 του Συντάγματος, οι οποίες ορίζουν ότι τα περί την ιδιοκτησία δικαιώματα δεν μπορούν ν' ασκούνται εις βάρος του γενικού συμφέροντος. Και, αφετέρου, στις διατάξεις του

άρθρου 24 του Συντάγματος, οι οποίες κατά τα όσα ήδη διευκρινίσθηκαν στοιχειοθετούν κανονιστικώς το ειδικότερο «περιβαλλοντικό» Δημόσιο Συμφέρον. Επιπλέον, τα περιοριστικά μέτρα για την ιδιοκτησία που βρίσκουν έρεισμα στις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος είναι δυνατό να έχουν ευρύτερη κανονιστική «εμβέλεια» από τους κατά τις διατάξεις του άρθρου 17 του Συντάγματος γενικούς περιορισμούς της ιδιοκτησίας και να «επεμβαίνουν» π.χ. και στην χρήση, και στην εκμετάλλευση αλλά και στην διάθεση της ιδιοκτησίας (βλ., π.χ., ΣτΕ (Ολ) 3146/1986, 3050/2004, 2231/2006, 669/2010). Βεβαίως, αυτοί οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας πρέπει να θεσπίζονται από την μια πλευρά με αμιγώς αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία συνδέονται αρρήκτως με την υπό τις διάφορες εκδοχές της προστασία του Περιβάλλοντος που οριοθετείται κανονιστικώς από τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος. Και, από την άλλη πλευρά, με πλήρη σεβασμό της κατά τις διατάξεις του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος αρχής της αναλογικότητας (βλ., π.χ., ΣτΕ 2923/2011, 2650/2013, 629/2022).

β2) Το ίδιο, κατά τα όσα επεξηγήθηκαν, θεμελιώδες «πρόταγμα» της προστασίας του Περιβάλλοντος και το μέσω αυτού θεσμικώς διαμορφούμενο Δημόσιο Συμφέρον μπορούν να δικαιολογήσουν εξίσου εκτεταμένους περιορισμούς κατά την άσκηση του δικαιώματος που αφορά την Οικονομική Ελευθερία, με απώτερο στόχο την υπό τις διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας δέχεται (βλ., π.χ., ΣτΕ 2884/2014) ότι η συνδρομή του Δημόσιου Συμφέροντος, το οποίο σχετίζεται τόσο με την προστασία του Φυσικού και του Ανθρωπογενούς Περιβάλλοντος όσο και με την βελτίωση των όρων διαβίωσης του κοινωνικού συνόλου κατά τις θεμελιώδεις αρχές του χωροταξικού και του πολεοδομικού σχεδιασμού,

μπορεί να δικαιολογήσει, σύμφωνα με την «εναρμονισμένη» ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 5 παρ. 1, 24 και 106 παρ. 2 του Συντάγματος, περιορισμούς στην άσκηση της επιχειρηματικής ή της εν γένει επαγγελματικής δραστηριότητας. Πολλώ μάλλον όταν οι ως άνω διατάξεις του άρθρου 106 παρ.2 του Συντάγματος απαγορεύουν την άσκηση της Οικονομικής Ελευθερίας -άρα και της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας κάθε μορφής- εις βάρος της Ελευθερίας, της αξιοπρέπειας του Ανθρώπου ή προς βλάβη της Εθνικής Οικονομίας. Η ίδια αυτή νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας υιοθετεί την, πάγια για τους περιορισμούς των δικαιωμάτων, συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή, σύμφωνα με την οποία: Οι προαναφερόμενοι περιορισμοί της Οικονομικής Ελευθερίας είναι θεμιτοί μόνον εφόσον ανταποκρίνονται επαρκώς στις κανονιστικές προδιαγραφές των διατάξεων του άρθρου 24 του Συντάγματος, είναι αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση του *in concreto* «περιβαλλοντικού» Δημόσιου Συμφέροντος και δεν θίγουν τον «πυρήνα» του σχετικού οικονομικού δικαιώματος, ήτοι δεν «συρρικνώνουν» υπερμέτρως και, *a fortiori*, δεν αναιρούν πλήρως την σχετική με το δικαίωμα αυτό ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα.

β3) Ο συνδυασμός του «Περιβαλλοντικού Κεκτημένου» και του Δικαιώματος στο Περιβάλλον «εμπεδώνει» θεσμικώς και την αρχή ότι όταν η Νομοθετική Εξουσία ή η Εκτελεστική Εξουσία προβαίνουν σε πράξεις ή παραλείψεις, οι οποίες παραβιάζουν τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος για την προστασία του Περιβάλλοντος, μπορεί -εφόσον βεβαίως συντρέχουν όλες, ανεξαιρέτως, οι προϋποθέσεις ιδίως των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ- να «ευεργοποιηθεί» ο μηχανισμός της αστικής ευθύνης του Δημοσίου. Τούτο ενισχύεται και από την ευθεία κατοχύρωση του θεσμού της αστικής ευθύνης του Δημοσίου πάνω στην βάση της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος, η οποία καθιερώνει την αρχή της ισότητας

ενώπιον των δημόσιων βαρών και αιτιολογεί και τον αντικειμενικό χαρακτήρα της. Έτσι την «γέννηση» αυτής της αστικής ευθύνης άνευ πταίσματος του ενεργούντος ή παραλείποντος κρατικού οργάνου, υπό την έννοια ότι αρκεί η παρανομία των ζημιογόνων πράξεων ή παραλείψεων. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, από την μια πλευρά αστική ευθύνη του Δημοσίου μπορεί να προκύψει από κάθε πράξη ή παράλειψη των οργάνων του που παραβιάζουν τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος για την προστασία του Περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων των νόμων της Νομοθετικής Εξουσίας οι οποίοι κρίνονται ως αντισυνταγματικοί εξαιτίας μιας τέτοιας παραβίασης των επιταγών του Συντάγματος. Συνακόλουθα, η εν προκειμένω ενεργοποίηση του «μηχανισμού» της αστικής ευθύνης του Δημοσίου κατά τις διατάξεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ συνεπάγεται αποκατάσταση κάθε μορφής ζημίας, δηλαδή τόσο της θετικής ή αποθετικής ζημίας όσο και της ζημίας π.χ. λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει, σε ό,τι αφορά την αποζημίωση από αντίθετες προς τις επιταγές των κανόνων δικαίου περί προστασίας του Περιβάλλοντος πράξεις ή παραλείψεις των *latro sensu* κρατικών οργάνων, στην προϋπόθεση εκείνη των διατάξεων των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ η οποία θεσπίζει τον όρο της μη παραβίασης, από την ζημιογόνο πράξη ή παράλειψη, διάταξης που έχει τεθεί για χάρη του Δημόσιου -και όχι απλώς του γενικού, όπως αρχικώς είχαν διατυπώσει την διάταξη του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ οι συντάκτες του Αστικού Κώδικα- Συμφέροντος. Προφανής στόχος της προϋπόθεσης αυτής είναι να μην καταστεί η αγωγή αποζημίωσης, κατά την ενεργοποίηση του μηχανισμού της αστικής ευθύνης του Δημοσίου, μια *actio popularis*, με ανυπολόγιστες δημοσιονομικές συνέπειες για τον κρατικό προϋπολογισμό και δίχως κάτι τέτοιο να επιβάλλεται, όπως είναι αυτονόητο, από τον σεβασμό της αρχής της ισότητας ενώπιον των δημόσιων βαρών.

Όμως, και προκειμένου να καθίσταται δυνατή η εφαρμογή αυτής της αρχής όπου τούτο επιβάλλεται κατά την φύση της, η νομολογία, και κυρίως εκείνη του Συμβουλίου της Επικρατείας, έχει προβεί σ' ένα είδος απολύτως δικαιολογημένης συστατικής -ουσιαστικώς δε διορθωτικής- ερμηνείας των διατάξεων του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Και έχει δεχθεί ότι αυτή η προϋπόθεση αφορά μόνο την παραβίαση διάταξης η οποία έχει τεθεί αποκλειστικώς για χάρη του Δημόσιου Συμφέροντος, αφήνοντας έτσι ανοιχτή την προοπτική της θεμελίωσης αστικής ευθύνης του Δημοσίου όταν πρόκειται για παραβίαση διάταξης που αποβλέπει, ταυτοχρόνως, και στην εξυπηρέτηση δικαιώματος συγκεκριμένου ιδιώτη (βλ., π.χ., ΣτΕ 307/2007, 648, 1677/2008). Εδώ ακριβώς αναδεικνύεται η κανονιστική επιρροή του κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος Δικαιώματος στο Περιβάλλον και του κατά τις ίδιες διατάξεις «*Περιβαλλοντικού Κεκτημένου*», σε ό,τι αφορά την αστική ευθύνη του Δημοσίου από «*περιβαλλοντικώς*» παράνομες και ζημιογόνες πράξεις και παραλείψεις των *latro sensu* κρατικών οργάνων: Οι διατάξεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ και ο αντίστοιχος «*μηχανισμός*» της αστικής ευθύνης του Δημοσίου μπορούν να «*ενεργοποιηθούν*» όταν συντρέχουν οι ως άνω παράνομες και ζημιογόνες πράξεις και παραλείψεις των κρατικών οργάνων, δοθέντος ότι οι κανόνες δικαίου που θεσπίζονται κατά τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος για την προστασία του Περιβάλλοντος δεν αποσκοπούν αποκλειστικώς στην εξυπηρέτηση ενός κρίσιμου και υπέρτερου Δημόσιου Συμφέροντος. Αλλά, ακριβώς εξαιτίας της κανονιστικής «*υφής*» του συνταγματικώς κατοχυρωμένου Δικαιώματος στο Περιβάλλον, οιοσδήποτε νομοτελειακώς αποβλέπουν, ταυτοχρόνως, και στην εξυπηρέτηση δικαιωμάτων συγκεκριμένων ιδιωτών.

Επίλογος

Συνοψίζοντας τις σκέψεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο αυτής της σύντομης μελέτης οφείλω να ξεκινήσω από μίαν απαισιόδοξη -ευτυχώς, όχι μοιραία ακόμη- διαπίστωση: Στην εποχή που η Κλιματική Αλλαγή έχει, μ' ευθύνη του ίδιου του Ανθρώπου, εξελιχθεί σε μίαν «επελαύνουσα» Κλιματική Κρίση η οποία απειλεί πια ευθέως και τον ίδιο αλλά και ολόκληρο τον Πλανήτη, το «επιμηθεικό» σύνδρομο «θριαμβεύει». Έτσι σε ό,τι αφορά την Διεθνή Κοινότητα, αυτή θεσπίζει -π.χ. στο Ρίο ντε Τζανέιρο, στο Κιότο, στο Παρίσι- κανόνες Διεθνούς Δικαίου για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, τους οποίους κυρίως οι ισχυρότερες οικονομικώς Χώρες περιφρονούν προκλητικώς, μετατρέποντάς τους στην πράξη σε «ευκολόγια» χωρίς ίχνος κανονιστικής «ικμάδας». Σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, παρά την πλειάδα διατάξεων του πρωτογενούς και του παράγωγου Ευρωπαϊκού Δικαίου για την Κλιματική Αλλαγή και για την Κλιματική Κρίση τα όργανά της -και προεχόντως τα κορυφαία- ακολουθούν και στον τομέα αυτόν τακτική «ουραγού». Με την έννοια πως μολονότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει καταστήσει το Διεθνές Δίκαιο για την Κλιματική Αλλαγή και για την Κλιματική Κρίση αναπόσπαστο μέρος του «Ευρωπαϊκού Κεκτημένου», τα όργανα αυτά διστάζουν ή και ολιγωρούν επιδεικτικώς να «χαράξουν» την πολιτική εκείνη, η οποία θ' αντιστοιχούσε στον «πλανητικό» ρόλο που της αναλογεί προς αυτή την κατεύθυνση. Πολλώ μάλλον όταν ο Ανθρωπισμός, ο οποίος πλήττεται καιρίως από την Κλιματική Αλλαγή και από την Κλιματική Κρίση, συνιστά καιρίο μέρος του «πυρήνα» του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Όσο για την Ελλάδα, «κληρονόμο» του πρώτου και βασικού «πυλώνα» του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, δηλαδή του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού που «δίδαξε» και «διδάσκει» ανά τους αιώνες και σε παγκόσμια κλίμακα την αξία του Ανθρωπισμού, της Αλληλεγγύης και της Δικαιοσύνης -προεχόντως δε της Κοινωνικής Δικαιοσύνης- πρέπει, χωρίς αμφιβολία και χωρίς δισταγμούς, να εκπληρώσει, έστω και ακολουθώντας μια μοναχική και επίπονη πορεία, την αποστολή η οποία αρμόζει στην Ιστορία της και στην όλη πολιτισμική της παράδοση: Αξιοποιώντας όλα τα μέσα, θεσμικά

και μη, τα οποία είναι διαθέσιμα με βάση το Διεθνές Δίκαιο, το Ευρωπαϊκό Δίκαιο και την Έννομη Τάξη της που έχει ως «βάση» και «κορυφή» το ισχύον Σύνταγμα, μπορεί και πρέπει να πρωταγωνιστήσει στον αγώνα για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, επέκεινα δε στον αγώνα για την υπεράσπιση του Ανθρώπου και του Πλανήτη. Υπό τα δεδομένα αυτά -και αφήνοντας κάπως «στην άκρη» την αμιγώς νομική ανάλυση- είναι επιβεβλημένο ν' αναλογισθούμε και να λάβουμε υπόψη μας και τ' ακόλουθα³:

A. Η καταστροφική «μετάλλαξη» της Κλιματικής Αλλαγής σε Κλιματική Κρίση, η οποία επιδεινώνεται «ακάθεκτη» φέρνοντας τον Άνθρωπο στα όρια της απόγνωσης και θέτοντάς τον προ των ευθυνών του, πρέπει να γίνει, ταυτοχρόνως, το διδακτικό «εγχειρίδιο» και ο «αστρολάβος» της ανηφορικής πορείας μας προς το μέλλον. Και πριν απ' όλα πρέπει να μας διδάξει ότι εκείνοι, οι οποίοι πριν από μερικές δεκαετίες επινόησαν «το τέλος των ιδεολογιών» και πίστεψαν σε αυτό, υπήρξαν οι πιο αυθεντικοί «επίγονοι» του Επιμηθέα στην σύγχρονη εποχή με το ν' αγνοήσουν, επιδεικτικά και επιπόλαια, το βαρύ φορτίο της μοίρας που μας ανήκει και μας περιμένει στην αρχή ενός νέου ανηφορικού δρόμου και μιας εξίσου ανηφορικής πορείας. Μιας πορείας που μπορούμε να υπομείνουμε και να διανύσουμε, χωρίς μεγαλύτερο κόστος, αν συνειδητοποιήσουμε, επιτέλους, τόσο τις δυνατότητές μας όσο και τα όριά μας. Όσο, δηλαδή, καταφέρουμε να συνειδητοποιήσουμε τι είναι ο Άνθρωπος. Για να συμβεί αυτό είναι απαραίτητο ν' ανακαλύψουμε ευεργετικά «αντισώματα» κατά της καταστροφικής ανθρώπινης ματαιοδοξίας και του εξίσου καταστροφικού ανθρώπινου εγωϊσμού. «Αντισώματα» που θα μας επιτρέψουν να έχουμε στο μέλλον, δίχως διαλείμματα εφησυχασμού και χαλάρωσης, πλήρη επίγνωση της ματαιότητας των εγκοσμίων. Ας μην φαντασθεί κάποιος ότι μια τέτοια προτροπή πρέπει να μας οδηγήσει στον «λήθαργο» της απαισιοδοξίας και, πολύ περισσότερο,

³ Πρβλ. Προκοπίου Παυλοπούλου, «Η Πανδημία και το “Εμβόλιο”. Στην βαριά σκιά του Επιμηθέα», εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2020, ιδίως σελ. 145 επ.

της απελπισίας. Κάθε άλλο. Στόχος της είναι να μας μάθει την «τέχνη» για το πώς πρέπει να προετοιμάσουμε και να χαράξουμε το μέλλον μας όχι υποκύπτοντας στο μοιραίο αλλά, όλως αντιθέτως, καλυβδώνοντας τις δυνάμεις μας και αξιοποιώντας την «Γνώση» και την «Σοφία» που μπορούμε ν' αποκτήσουμε για να το αντιμετωπίσουμε και να το «υποτάξουμε», όσο τούτο είναι δυνατό στους θνητούς. Για ν' αναφερθώ στις, διαχρονικώς επίκαιρες, σκέψεις του Αλμπέρ Καμύ,⁴ πρέπει, σε κάθε στιγμή της ζωής μας, να χτίζουμε το πεπρωμένο μας υπό όρους που θα μπορούμε, σε κάθε στάδιο της περιουλογής μας, «να φαντασθούμε τον Σίσυφο ευτυχισμένο». Και κατά τον Καμύ, η «δίοδος» προς αυτή την κατάληξη είναι η στάση ζωής μέσω της οποίας ο Άνθρωπος, με την συνείδησή του «άγρυπνη», αφήνει, στα όρια της «εξέγερσης», την δύναμη της δημιουργίας του να δίνει καθημερινά απάντηση τόσο στην φθορά που επιφέρει τελικώς τον θάνατο, όσο και στο «παράλογο» του κόσμου ο οποίος μας περιβάλλει. *Conditio sine qua non* για να πορευθούμε αυτόν τον δρόμο μιας «λελογισμένης αισιοδοξίας» και μιας δημιουργίας πλασμένης με σωφροσύνη, υπό την έννοια ότι δεν θυσιάζει τα έργα της στον βωμό της καθημερινής επιβίωσης αλλά τα «κατασκευάζει» έχοντας επίγνωση του μεριδίου αιωνιότητας -αυτής της ασήμαντης, εν τέλει, αιωνιότητας- που ταιριάζει στον σκεπτόμενο με ορθολογισμό Άνθρωπο, είναι η διαμόρφωση του εσωτερικού μας κόσμου με βάση μια εξίσου ορθολογική, «προμηθεϊκή», αντίληψη. Με απλά λόγια, πρέπει να πιστέψουμε και να καταστήσουμε θεμέλιο της αυτοσυνειδησίας μας ότι είμαστε απόγονοι του Προμηθέα, αφήνοντας μια για πάντα πίσω το σύνδρομο του Επιμηθέα. Επιπλέον δε όσοι πιστεύουμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην προοπτική του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος, πρέπει να γυρίσουμε στις ρίζες του για ν' αντικρίσουμε καθαρά το μέλλον του.

⁴ Albert Camus, «Ο μύθος του Σισύφου», μτφρ. Νίκη Καρακίτσου-Ντουζέ και Μαρία Κασαμπαλόγλου-Ρομπλέν, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2007.

Β. Οι αιτίες και τ' αποτελέσματα των δύο Παγκόσμιων Πολέμων του προηγούμενου αιώνα πρέπει να μας διδάξουν, ιδίως μέσα στην «σκοτεινιά» της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης, ότι στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κάθε Κράτους-Μέλους που αξίζει την τιμή ν' ανήκει σε αυτήν είναι η «προμηθεϊκή» νοοτροπία. Εκείνη που μας προειδοποιεί ότι η Ευρώπη δεν νομιμοποιείται ιστορικώς να παραμένει «καθλωμένη» σ' ένα παρακμιακό παρόν κοιτάζοντας με δέος το αβέβαιο μέλλον της. Δοθέντος ότι η «μοίρα» της την έχει «τάξει» όχι να «εξάγει» το πρότυπο μιας ζωής «στον αστερισμό» της εφήμερης ευημερίας αλλά να «κηρύσσει», *urbi et orbi*, έναν τρόπο σκέψης με γνώμονα την «δοξαστική» πορεία του Πνεύματος. Εκείνη, εν τέλει, που μας καθοδηγεί να υπερασπισθούμε την Ευρωπαϊκή Δημοκρατία και τον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό υπό όρους οι οποίοι αναλογούν στις ρίζες τους και στην προοπτική τους. Δηλαδή υπό όρους προσήλωσης στις αρχές και τις αξίες του Ανθρωπισμού, επέκεινα δε της Αλληλεγγύης, της Δικαιοσύνης και, κυρίως, της Κοινωνικής Δικαιοσύνης. Συνακόλουθα, έχουμε χρέος να κάνουμε «κτῆμα *εξ αεί*» την αλήθεια ότι οι «άνεμοι» του πεπρωμένου μας θα «φυσούν» ολοένα και πιο ισχυροί. Και γι' αυτό, πρέπει να κτίσουμε το «ανθεκτικό» οικοδόμημα που θα μας προστατεύσει έτοιμο ν' αντιμετωπίσει «*τυφώνες*», και όχι παρατεταμένες «*νηνεμίες*» τις οποίες θα τις διακόπτουν, απλώς, κάποια σποραδικά και μάλλον σπάνια διαλείμματα «*καταιγίδας*». Υπό το ίδιο πρίσμα, πρέπει να μάθουμε και ότι ο ρόλος που μας ανήκει είναι εκείνος του λογικού και έμπειρου «*ορειβάτη*». Τούτο σημαίνει ότι πρέπει ν' «*ασκηθούμε*» στο πώς θα στερεώνουμε πολύ βαθιά και πολύ καλά την «*σφήνα*» στον βράχο πριν κάνουμε το επόμενο βήμα προς την κορυφή. Έχοντας, επιπροσθέτως, επίγνωση ότι ο πιο δύσκολος και ο πιο επικίνδυνος δρόμος δεν είναι εκείνος της ανόδου στην βουνοκορφή αλλά εκείνος της μετέπειτα επανόδου, ώσπου να φθάσουμε ασφαλώς και «*σοφότεροι*» εκεί απ' όπου ξεκινήσαμε. Σε αυτή την πορεία επίγνωσης εξαιρετικά χρήσιμοι, καθότι βαθύτατα διδακτικοί, είναι δύο άλλοι μύθοι της Μυθολογίας μας: Εκείνος του Ικάρου, όταν θέλησε να

πετάξει με «εωσφορική» αλαζονεία έως την επικράτεια του ήλιου, και εκείνος του Νάρκισσου, όταν ξεχάστηκε και πέθανε καθώς καθρεφτιζόταν ανέμελα στο νερό του ποταμού, θαυμάζοντας την εφήμερη ομορφιά του. Κλείνω τον «κύκλο» των σκέψεων αυτών με την ακόλουθη κατακλείδα: Η «ρεσιτία» που αφήνει στον ψυχισμό μας ο «εφιάλτης» της Κλιματικής Αλλαγής και της Κλιματικής Κρίσης δείχνει πως ποτέ άλλοτε, τουλάχιστον μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο -ίσως δε, ακόμη περισσότερο, και από την σκοτεινή του αιματοβαμμένη περίοδο- δεν έχουμε νιώσει την ανάγκη του «άλλου», άρα την αξία της ενσυνείδητης Αλληλεγγύης και της καθημερινής απλής κοινωνικής συνύπαρξης και επικοινωνίας. Η αναγκαστική μοναξιά -κυρίως μέσα σε μεγάλα αστικά κέντρα «μητροπόλεις» της ρύπανσης, της μόλυνσης και της περιθωριοποίησης που «γιγαντώνουν» οι προκλητικές ανισότητες και η φτώχεια- πρέπει να μας υπενθυμίζει πόσο άφρονες σταθήκαμε όταν «αποθεώσαμε» την μοναχική μας πορεία στον «ναό» του άκρατου εγωϊσμού μας, όταν αγνοήσαμε τον «συνάνθρωπο» και το κοινωνικό σύνολο που μας περιβάλλει κάθε φορά. Ό,τι, λοιπόν, και αν συμβεί στο μέλλον δεν πρέπει να θεωρήσουμε αυτή την αναγκαστική μοναξιά ως μοιραίο τρόπο ζωής για το αύριο, δεν πρέπει να υποταχθούμε στα κελεύσματα των «σειρήνων» της. Αυτό το χρέος, το χρέος εγκαθίδρυσης ενός κοινωνικού οικοδομήματος όπου προέχει ο Ανθρωπισμός, η Συλλογικότητα, η Αλληλεγγύη και η Δικαιοσύνη -ιδίως δε η Κοινωνική Δικαιοσύνη- είναι όρος απαράβατος όχι μόνο για την δημιουργική πορεία του καθενός μας αλλά και για την ίδια μας την επιβίωση. Εμείς, οι Έλληνες -και, κατά συνέπεια, η Ελλάδα, ως μέλος της Διεθνούς Κοινότητας και ως πλήρες Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης- έχουμε χρέος όχι απλώς να κινηθούμε αλλά και να πρωταγωνιστήσουμε, κυριολεκτικώς, προς αυτή την κατεύθυνση υπεράσπισης του Περιβάλλοντος και του Πλανήτη, εφαρμόζοντας στο ακέραιο το Σύνταγμά μας καθώς και το Διεθνές Δίκαιο και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Και τούτο διότι ο Ελληνικός Πολιτισμός, ως καιρίας σημασίας συνισταμένη του Παγκόσμιου Πολιτισμού και, κατ'

εξοχήν μάλιστα, ως θεμελιώδης «*αντηρίδα*» του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, διαμορφώθηκε από το Ελληνικό Πνεύμα όταν αυτό «*βάδισε*» μέσα στο «*φως*» αναδεικνύοντας, *urbi et orbi*, τον άρρηκτο σύνδεσμο μεταξύ της Φύσης και της πολιτισμικής δημιουργίας. Ίσως ο Οδυσσεάς Ελύτης, σύμφωνα με την «*ηλιακή μεταφυσική*» του, εξέφρασε περισσότερο από πολλούς άλλους εκπροσώπους της διανοησής μας αυτή την μεγάλη αλήθεια, «*διακηρύσσοντας*» ότι «*η θέση του ήλιου μέσα στον ηθικό κόσμο παίζει τον ίδιο ρόλο που παίζει μέσα στην φύση των πραγμάτων*».⁵ Υπ' αυτή την εκδοχή η πολιτισμική δημιουργία δεν νοείται -άρα δεν νοείται και ένας πραγματικός Πολιτισμός- όταν οδηγεί, αμέσως ή και εμμέσως, στην υποβάθμιση και, πολύ περισσότερο, στην καταστροφή του Πλανήτη. Μια τέτοια θεώρηση είναι τόσο περισσότερο σύμφωνη με την «*Προμηθεϊκή*» «*σύλληψη*» του Ελληνικού Πολιτισμού, όσο θέτει τον Άνθρωπο προ των -αυτονόητων κατά την υπόστασή του- ευθυνών του έναντι και του κόσμου που τον περιβάλλει αλλά και έναντι της αποστολής του επί Γης.

⁵ «*Εκλογή*», εκδ. Άκμων, Αθήνα, 1979, σ. 153 κζ'.